
**МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ І ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ГАННА АТРОШЕНКО

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА МАТЕРІАЛИ ДО КУРСУ «ФОЛЬКЛОР З
ФОЛЬКЛОРНОЮ ПРАКТИКОЮ»
для студентів філологічного факультету**

Мелітополь – 2020

УДК 821.161.2-1.09

ББК 82.3 (4Укр)

Атрошенко Г.І.

Методичні рекомендації та матеріали до курсу «Фольклор з фольклорною практикою» для студентів філологічного факультету / уклад. : Г. І. Атрошенко. Мелітополь, 2020. 65 с.

Рецензенти: С. С. Журавльова, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури та компаративістики Бердянського державного педагогічного університету
О. М. Максимець, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри суспільно-гуманітарних наук Таврійського державного агротехнологічного університету імені Д. Моторного

Подається програма навчального курсу, методичні рекомендації щодо вивчення дисципліни, стислий виклад теоретичного матеріалу до кожної теми, а також пропонується система різнорівневих форм контролю набутих знань: контрольні, тестові запитання, творчі, проблемні завдання, мета яких – спрямувати студента на самостійний пошук, сприяти розвитку його творчого, аналітичного мислення, сформулювати професійно компетентного вчителя-словесника.

Рекомендовано навчально-методичною комісією філологічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 5 від 15.01.2020 р.)

Г.І. Атрошенко, 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
ПРОГРАМА КУРСУ «ФОЛЬКЛОР З ФОЛЬКЛОРНОЮ ПРАКТИКОЮ».....	5
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ І ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	8
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	9
ТЕМАТИКА ТА ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	
Семінарське заняття № 1-2.....	11
Семінарське заняття № 3.....	12
Семінарське заняття № 4-5.....	14
Семінарське заняття № 6	15
Семінарське заняття № 7.....	17
Семінарське заняття № 8	18
Семінарське заняття № 9-10	19
Семінарське заняття № 11-12	20
Семінарське заняття № 13-14	21
Семінарське заняття № 15	22
Семінарське заняття № 16	24
Семінарське заняття № 17-18	25
Семінарське заняття № 19-20	25
МАТЕРІАЛИ ДЛЯ САМОПІДГОТОВКИ	26
ПЕРЕЛІК ТЕКСТІВ НАРОДНИХ ПАМ'ЯТОК ДЛЯ ВИВЧЕННЯ НАПАМ'ЯТЬ	58
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ	58
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ	59
ВИСНОВКИ	65

ПЕРЕДМОВА

Правильне всебічне уявлення про традиційну народну культуру можна набути, глибоко ознайомившись з широким колом фольклорних явищ, які протягом століть становили саму суть і єство культурного буття українського народу. Навіть з появою і розвитком в Україні професійних мистецьких форм фольклор залишився важливим засобом задоволення культурних потреб.

Фольклор – явище складне і синтетичне – увібрав елементи різних видів духовної культури, тому і є предметом вивчення етнографів, мовознавців, літературознавців і представників інших галузей. Для філології особливу цінність складає фольклор уснопоетичний.

Усна поетична творчість (фольклор) є колективним словесним мистецтвом трудового народу, творчістю найширших мас. Вивчення усього багатства української народної поезії з погляду закономірностей її розвитку, змісту, історії, жанрів, поетичних засобів, її взаємозв'язків і взаємовпливів з літературою і мистецтвом становить предмет і завдання курсу «Фольклор з фольклорною практикою».

Народна поетична творчість завжди мала важливе значення в соціальній боротьбі народу, в утвердженні його самосвідомості, пізнанні культури трудящих інших країн, а отже і в розумінні їх психології, моралі, естетики. Саме тому важливим завданням учителів-словесників, вихователів молоді, філологів-науковців є глибоке оволодіння специфікою фольклорних жанрів з тим, щоб набуті знання передати майбутній зміні, щоб прищепити молоді розуміння краси поетичного слова, яке влучно відображає високі моральні та естетичні ідеали трудового народу.

Пропоновані методичні рекомендації розраховані на студентів-філологів, які вивчають усну народнопоетичну творчість та історію світової літератури від давньої до сучасної.

До посібника включено тематику семінарських занять (з розрахунку 40 годин на групу), що проводяться на денному та заочному відділеннях, основні поняття тем, контрольні питання і завдання для самостійної роботи, список основної та додаткової літератури до всіх питань програми. Історіографія подається у тісному зв'язку з вивченням системи жанрів фольклору. Крім того, передбачається вивчення жанру замовляння, необхідного для розгляду обрядової поезії, загадок, казок, легенд, оповідей, пісень, балад. Виникнення нових проблем сучасної фольклористики та педагогічний профіль факультету зумовили введення до посібника розділу «Дитячий фольклор».

Навчально-методичне видання не претендує на повний виклад систематичного курсу «Фольклор». Укладаючи теми, ми спирались на існуючі підручники, посібники, монографії, словники, довідники, збірники, статті. Основна мета посібника – допомогти студентам організувати і систематизувати свою самостійну роботу в процесі вивчення української уснопоетичної народної творчості.

ПРОГРАМА КУРСУ «ФОЛЬКЛОР З ФОЛЬКЛОРНОЮ ПРАКТИКОЮ»

Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Блок 1. Фольклор і фольклористика

Тема 1. Наука про фольклор і її проблеми

Вивчення народнопоетичної творчості – фольклору. Наука про фольклор. Відображення в народнопоетичній творчості різних епох суспільних поглядів трудового народу, його історії, моральних та естетичних ідеалів. Взаємозв'язок фольклору з літературою, етнографією, музикою, театром, образотворчим мистецтвом і кіно.

Історична змінність фольклору (жанрового складу, персонажів, ідейно-художніх засобів). Проблема національної своєрідності у зв'язку з історією, суспільною функцією, взаємодією з творчістю інших народів.

Наукові течії у фольклористиці (міфологічна, міграційна, історична, антропологічна, фінська, школа компаративістики та ін.). Українські письменники та фольклор.

Збиральницька та дослідницька робота М. Сумцова, Д. Яворницького, А. Кримського, К. Квітки, В. Гнатюка, Ф. Колесси та ін.

Фольклористична діяльність М. Цертелева, М. Максимовича, О. і Ф. Бодянських, А. Метлинського, П. Куліша, М. Костомарова, С. Руданського, Марка Вовчка, П. Чубинського, І. Франка, Б. Грінченка.

Фольклористична діяльність М. Рильського.

Сучасний фольклористичний процес.

Блок 2. Обрядовий фольклор

Тема 2. Обрядова творчість.

Міфологія і фольклор.

Замовляння. Визначення замовляння. Господарська функція замовлянь. Єдність слова і дієства. Класифікація замовлянь. Суперечливість язичницьких і релігійних мотивів. Збирання, вивчення, публікація замовлянь.

Обрядова поезія.

Календарно-обрядова поезія. Загальна характеристика обрядової поезії. Тематично-художні цикли, їх зв'язок зі світоглядом хлібороба, його господарською діяльністю, побутом. Зимовий цикл календарно-обрядової поезії. Колядки та щедрівки, їх тематика, ідейно-художня система, поетична символіка. Веснянки-хороводи “Просо”, “Мак”, “Льон”, “Подольночка”. Тематика веснянок і гаївок, їх образна система. Веснянки про кохання. Купальська поезія. Відгомін язичницьких мотивів в обряді. Русальні пісні. Культовий характер обряду. Мотиви поклоніння предками, викликання дощу, проводи весни в русальній поезії. Мотиви кохання. Жнивварська поезія. Зажинкові, жнивні, обжинкові пісні. Звеличення праці у цих піснях, їх соціально-класовий характер. Символіка обряду зажинків та обжинків, відображення їх мотивів у поезії.

Родинно-обрядова поезія. Загальна характеристика. Сімейний характер родинно-обрядової поезії. Весільний обряд і поезія. Відображення історії та побуту народу. Характеристика дій, епізодів весільної драми. Магічно-заклинальні дієства. Ідейно-художній аналіз поезії.

Голосіння, їх визначення, класифікація. Похоронні голосіння, їх зв'язок з обрядом. Рекрутські голосіння. Імпровізаційність – головна художня ознака голосінь. Соціальний характер цих творів. Ідейно-художні особливості голосінь. Взаємодія з іншими жанрами.

Збирання і вивчення родинно-обрядової поезії.

Блок 3. Загадки, прислів'я і приказки

Тема 3. Загадки

Визначення загадки. Різновиди жанру. Тематичні групи загадок, їх ідейно-художній склад, господарські функції, педагогічне значення. Взаємодія загадок із творами інших жанрів фольклору.

Тема 4. Прислів'я та приказки

Визначення прислів'їв та приказок. Походження прислів'їв. Відображення в них історичних періодів боротьби народу проти експлуататорів. Тематичний склад жанру, ідейно-художні особливості, стиль. Приказки і фразеологія. Збирання і видання прислів'їв та приказок.

Блок 4. Героїчний епос українського народу

Тема 5. Народні думи

Визначення думи. Специфічні особливості жанру, класифікація. Походження та історичний розвиток дум, взаємодія з іншими жанрами. Відомості про виконавців дум, визначних кобзарів і лірників. Думи про героїчну боротьбу українського народу проти турецько-татарських загарбників і про турецьку неволю, їх образна система. Думи про героїчну боротьбу українського народу проти шляхетсько-польського поневолення. Образи Б. Хмельницького, І. Богуна. Відображення соціальної диференціації у творах цього жанру.

Тема 6. Історичні пісні

Визначення жанрових особливостей. Події життя українського народу в історичних піснях. Пісні про визвольну боротьбу народу проти іноземних загарбників. Пісні другої половини XVII – початку XVIII ст.. Відображення участі трудових мас в історичних подіях. Пісні про стихійну селянську війну та її героїв. Збирання і дослідження історичних пісень. М. Рильський про історичний епос українського народу.

Блок 5. Пісні

Тема 7. Балади і ліричні пісні

Ліричні пісні. Визначення жанру. Проблема походження, класифікація ліричних пісень.

Соціально-обрядові пісні, їх зв'язок із соціальними явищами, захистом рідної землі від іноземних загарбників. Художня специфіка цих творів. Пісні козацькі, антикріпосницькі, рекрутські, чумацькі, бурлацько-наймитські та заробітчанські.

Родинно-обрядові пісні, ідейно-тематична своєрідність цих творів. Пісні про кохання, про жіночу долю, вдовині, сирітські, колискові. Поетика ліричних пісень.

Пісні-балади. Визначення жанру, зв'язок пісень-балад із художньою літературою. Ідейно-художня специфіка народних балад. Відображення в них історії та побуту життя народу. Ідейно-тематичний склад. Поетична структура, сюжетність,

драматизм, художній паралелізм, традиційна лірична символіка, метафоризація, тавтологічність.

Тема 8. Пісні літературного походження

Поняття “пісні літературного походження”. Визначення цього різновиду народної пісенності. Місце пісень літературного походження в українському фольклорі. Зміст і форма літературних творів, що сприймаються народом і фольклоризуються, їх різноманітність. Творча праця народу над віршами поетів. Характер внесених народом змін в авторський твір у процесі його фольклоризації.

Тема 9. Коломийки і частушки

Визначення коломийки. Визначення частушки. Спільне та відмінне в їх художній структурі. Походження термінів. Ідейно-тематичний склад, соціальне спрямування. Висвітлення побуту народу, ліричних почуттів, родинних і сімейних проблем. Поетика коломийок і частівок.

Блок 6. Історична проза

Тема 10. Народні казки

Визначення жанру. Своєрідність художньої вигадки. Естетична та ідейна функція, ідейно-тематичний склад казок. Їх образна система. Казки чарівні, ідейно-художні ознаки цього різновиду. Сюжетно-тематичний обсяг. Активні і пасивні персонажі цих казок. Жіночі образи. Казки про тварин. Вплив уявлень первісної людини на формування тваринного епосу. Антропоморфізм. Алегоричні та повчально-розважальні сповіді. Соціально-викривальні функції алегоричних казок. Повчально-розважальні казки для дітей.

Тема 11. Легенди і перекази

Визначення жанрів легенди, переказу, оповіді. Ідейно-художні ознаки, національна своєрідність. Легенда. Класифікація. Міфологічна легенда. Повір'я і міфологічна легенда. Образна система демонологічних легенд. Апокрифічні легенди, їх зв'язок із церковною книжністю. Біблійні та народні легенди. Сатира і гумор в апокрифічних легендах. Художні засоби легенд.

Тема 12. Анекдоти.

Визначення жанру. Ідейно-тематична структура анекдотів, викриття в них суспільних вад, низької моралі. Художні засоби, гротескність, гіперболізація певних рис, антитеза. Зв'язок інтонації з текстом, лексикою твору.

Блок 7. Народна творчість як невід'ємна складова національної культури

Тема 13. Народна драма. Вертеп

Визначення народної драми. Форми народного драматичного дійства. Зародження драматичного мистецтва в календарних та родинних обрядах, іграх. Народні вистави “Млин”, “Козак”, їх образна система, ідейно-художні засоби. Вертепна драма. Ляльковий театр.

Тема 14. Дитячий фольклор

Поняття “дитячий фольклор”. Визначення дитячого фольклору. Жанрова система. Характер жанрів і груп дитячого фольклору. Колискові пісні, пестушки та утішки як твори старших поколінь із призначенням для дітей. Соціальні мотиви в колискових піснях, пестушках, утішках, піснях-іграх, іграх-закличках. Пізнавальне й виховне значення багатьох зразків дитячого фольклору.

Тема 15. Робітничий фольклор

Розвиток усної поетичної творчості українського народу у період становлення капіталістичних відносин. Питання новотворчості у фольклорному процесі, її характер, зв'язок із традиціями. І.Франко, В.Гнатюк про становлення нових художніх форм в українському фольклорі, посилення його сатиричного спрямування.

Селянська уснопоетична традиція і виникнення робітничого фольклору в Україні. Українські народні пісні про еміграцію населення.

Пісенна творчість робітників кінця XIX – початку XX ст.. Оповідальна творчість робітників. Казки і оповідання в робітничому фольклорі. Новотвори, складені слідами подій. Відображення життя в прислів'ях та приказках.

Трагедія голодомору 1932–1933 рр. у фольклорі України.

Хліб як ідеал добробуту, моралі народу та альтернатива голоду в традиційних зразках фольклору.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ І ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Фольклор – явище складне і синтетичне. Він увібрав елементи різних видів духовної культури, тому і є предметом вивчення етнографів, мовознавців, літературознавців і представників інших галузей науки. Для філологів особливу цінність складає фольклор уснопоетичний.

Здобувачі вищої освіти повинні усвідомити, що народнопоетична творчість відіграє вирішальну роль у становленні і розвитку художньої літератури.

Важливим завданням є глибоке оволодіння специфікою фольклорних жанрів з тим, щоб набуті знання передати майбутній зміні, щоб прищепити молоді розуміння краси поетичного слова, яке влучно відображає високі моральні та естетичні ідеали трудового народу.

Список рекомендованої літератури стане в нагоді при вивченні курсу і написанні рефератів, творчих, курсових робіт з фольклору.

Самостійна робота здобувача вищої освіти складається з опрацювання конспекту лекцій і підручників (посібників), після чого повинні бути прочитані тексти, підібрана відповідна критична література, опрацьована, зроблені необхідні нотатки. Готуючись до семінарського заняття, студент має перечитати фольклорний текст, наукову літературу, підготувати виписки до кожного питання. До кожного семінарського заняття подається список літератури, що має поглибити знання здобувачів вищої освіти з поданої теми.

Вимоги до самостійного вивчення жанрів фольклору.

Вивчаючи кожен жанр фольклору, варто звернути увагу на такі головні проблеми:

- визначення жанру, його ідейно-художні ознаки;
- тематичний склад;

- відображення історичних подій, суспільно-побутових обставин життя;
- поетика, стиль;
- взаємодія з іншими жанрами;
- використання в художній літературі;
- історія збирання, публікацій, дослідження;
- сучасний стан побутування;
- перспективи розвитку жанрів;
- методика записування фольклорних творів.

У курсі народнопоетичної творчості за програмою вивчаються такі три роди: проза, поезія, драматичне мистецтво.

Докладні відомості про жанри цих родів фольклору студенти можуть отримати з різних джерел.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

- Атрошенко Г. І., Супрун С. О. Символи вогню та сонця як вияв духовного світу людини у фольклорних зразках Нижньої Наддніпряниці // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Літературознавство. Харків, 2015. С. 17–27.
- Біляцька В. П. Навчальний посібник з курсу «Усна народна творчість». Д.: СЕРЕДНЯК, 2015. 124 с.
- Руснак І.Є. Український фольклор : навч. пос. 2-е вид., стереотип. К. : ВЦ «Академія», 2012. 304 с.
- Гнатюк В.М. Вибрані статті про народну творчість. К., 1966. 246 с.
- Грицай М. С., Бойко В. Г., Дунаєвська Л. Ф. Українська народнопоетична творчість: підручник для студентів філологічних факультетів університетів. К., 1983. 358 с.
- Грица С. Фольклор у просторі і часі. Тернопіль, 2000. 224 с.
- Дей О. І. Сторінки з історії української фольклористики. К., 1975. 271 с.
- Давидюк В. Ф. Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк, 2007. 324 с.
- Дмитренко М. Українська фольклористика: історія, теорія, практика. К., 2009. 576 с.
- Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості / упор. Н. С.Шумада. К., 1989. 606 с.
- Калинова сопілка. Антологія української народної творчості / упор. Н. С.Шумада. К., 1989. 605 с.
- Колесса Ф. М. Фольклористичні праці. К., 1970. 415 с.
- Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: підручник. К., 2006. 591 с.
- Літературознавча енциклопедія. У 2-х т. / автор-укладач Ковалів Ю.І. К. : ВЦ «Академія», 2007. (Серія «Енциклопедія ерудита»).
- Літературознавчий словник-довідник / ред. кол.: Гром'як Р. Т., Ковалів Ю. І., Теремко В. І. К.: ВЦ «Академія», 1997. 750 с. (Nota bene).
- Поліщук Ф. М. Український фольклор. Давня українська література. К, 1991. 190 с.
- Русин М. Ю. Фольклор: традиції і сучасність. К., 1991. 103 с.
- Руснак І. Є. Український фольклор: навч. пос. Вид. 2-е, стер. К. : Академія, 2012. 304 с.

- Слов'янська філологія на Україні (1977–1981): Бібліографічний покажчик. Ч. 1. Мовознавство. Фольклористика. К., 1983. 208 с.
- Таланчук О. М. Українознавство. Усна народна творчість: навчально-методичний посібник. К., 1998. 248 с.
- Рильський М. Т. Статті про літературу. К., 1980. С. 57–60, 74, 79.
- Українська народна поетична творчість / за ред. М. Рильського. К., 1965. 231 с.
- Українські міфи, демонологія, легенди / М. К. Дмитренко. К., 1993. 209 с.
- Українські замовляння / Москаленко М. Н., Новикова М. О. К., 1993. 309 с.
- Українська фольклористика. Словник-довідник / Уклад. і заг. ред. М. Чернопиского. Тернопіль, 2008. 448 с.
- Філоненко С. О. Усна народна творчість. К., 2008. 416 с.

Додаткова

- Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. К., 1998. 475 с.
- Дей О. І. Спілкування митців з народною поезією. К., 1981. 271 с.
- Грица С.И. Фольклор в системе эстетического развития масс: Традиции и современность. К., 1984. 84 с.
- Сивачук Н. Український дитячий фольклор. К., 2003. 288 с.
- Слов'янська фольклористика. К., 1989. 448 с.

Інформаційні ресурси

1. www.nbuv.gov.ua – Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.
2. <http://www.ukrfolk.ua> / BERVY.
3. <http://rufolk.chet.ru/pages/tutorial/I.html>
4. www.ruthenia.ru/folklore/folklorelaboratory/belous.htm
5. <http://www.duh-i-litera.Htm>
6. <http://www.geocities.com>
7. <http://ukrnov.Catp.org.ua/duh/3.html>.
8. <http://www.pisnia.iatp.org.ua/koh.htm>
9. <http://slovoto.org/tryanov/ballads/>
10. <http://Izbornik.narod.ru/hrushukr/hrush419.htm>
11. www.droop.by.ru/zarub/num1.htm
12. <http://www.education.recom.ru/>
13. <http://ukrlife.org/main/library.html>.
14. <http://feb-web.ru> – Фундаментальна електронна бібліотека «Література і фольклор» (ФЕБ).
15. <http://magazines.russ.ru> – Портал «Журнальный зал».
16. <http://window.edu.ru> – Інформаційна система «Единое окно доступа к образовательным ресурсам».
17. www.ukrfolk.kiev.ua
18. www.Etnolog.org.ua/imfe.html
19. www.folkart.net.ua

Звичайно, підручники і посібники допомагають сформуванню лише загальні поняття про багатогранність та ідейно-художню особливість фольклорних жанрів, історію їх

вивчення та опублікування. Досконало зрозуміти природу народного мистецтва допоможуть самі фольклорні твори, ціла низка тих оригінальних досліджень, що дісталися нам у спадщину від визначних діячів фольклористики. Також необхідно читати не лише рекомендовані збірники, а й ті, які друкуються видавництвами “Дніпро”, “Веселка”, “Музична Україна”, публікації у журналі “Народна творчість та етнографія” тощо.

ТЕМАТИКА ТА ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття №1-2

Тема: Ідейно-художня специфіка фольклору

Мета вивчення: забезпечення основних понять про фольклор і фольклористику, узагальнення і систематизація умінь і знань під час вивчення основної проблеми: сутність фольклору і фольклористики.

Основні питання для обговорення:

1. Значення науки про фольклор і її проблеми.
2. Специфіка фольклору.
3. Збирання фольклору.
4. Збирання й дослідження усної народної творчості у ХХ ст. Проблеми розвитку «радянської фольклористики».
5. Вивчення усної народної творчості на поч. ХХІ ст.

Завдання :

1. На конкретних прикладах з'ясуйте: чим відрізняється фольклорний твір від літературного (підготувати письмову відповідь).
2. Підготуйте коментар: які роди і жанри усної народної творчості вивчаються в закладах середньої освіти?

Творчі завдання:

1. Поміркуйте над оцінкою українського фольклору, запропонованою М. Т. Рильським: «Говорити про цю творчість спокійно, в суто академічному тоні ...дуже важко – стільки прекрасної, винятково багатой і різноманітної за змістом і засобами художнього вислову поезії містить у собі український фольклор». Відповідь обґрунтуйте.

2. Як виявляється зв'язок фольклору з літературою? Від чого залежить характер літературо-фольклорних взаємин? Обґрунтуйте свою думку.

3. У чому виявляється зв'язок фольклору з українською етнопедагогікою? Обґрунтуйте свою думку.

4. На вашу думку, в чому особливість народнописенної творчості українців? Відповідь обґрунтуйте.

5. Як фольклор сприяє пізнанню ментальності народу? Обґрунтуйте свою думку.

6. Які болючі питання порушує М.Жулинський у статті «Національні культури і проблеми глобалізації» (Слово і час. – 2002. – № 12). Законспекуйте статтю. Доповніть міркування літературознавця власним баченням цих проблем.

Основна література:

Методичні рекомендації та матеріали до курсу «Фольклор» / уклад.: Г. І. Атрошенко. Мелітополь, 2015. 54 с.

Біляцька В. П. Навчальний посібник з курсу «Усна народна творчість». Д.: СЕРЕДНЯК, 2015. 124 с.

Руснак І.Є. Український фольклор : навч. пос. 2-е вид., стереотип. К. : ВЦ «Академія», 2012. 304 с.

Грицай М. С., Бойко В. Г., Дунаєвська Л. Ф. Українська народнопоетична творчість: підручник для студентів філологічних факультетів університетів. К., 1983. 358 с.

Дмитренко М. Українська фольклористика: історія, теорія, практика. К., 2009. 576 с.

Колесса Ф. М. Фольклористичні праці. К., 1970. 415 с.

Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: підручник. К., 2006. 591 с.

Літературознавча енциклопедія. У 2-х т. / автор-укладач Ковалів Ю. І. К. : ВЦ «Академія», 2007. (Серія «Енциклопедія ерудита»).

Літературознавчий словник-довідник / ред. кол.: Гром'як Р. Т., Ковалів Ю. І., Теремко В. І. К.: ВЦ «Академія», 1997. 750 с. (Nota bene).

Руснак І. Є. Український фольклор: навч. пос. Вид. 2-е, стер. К. : Академія, 2012. 304 с.

Таланчук О. М. Українознавство. Усна народна творчість: навчально-методичний посібник. К., 1998. 248 с.

Рильський М. Т. Статті про літературу. К., 1980. С. 57–60, 74, 79.

Українська народна поетична творчість / за ред. М. Рильського. К., 1965. 231 с.

Українська фольклористика. Словник-довідник / Уклад. і заг. ред. М. Чорнопиского. Тернопіль, 2008. 448 с.

Філоненко С. О. Усна народна творчість. К., 2008. 416 с.

Додаткова література:

Атрошенко Г. І., Супрун С. О. Символи вогню та сонця як вияв духовного світу людини у фольклорних зразках Нижньої Наддніпрянщини // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Літературознавство. Харків, 2015. С. 17–27.

Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. К., 1998. 475 с.

Грица С. Фольклор у просторі і часі. Тернопіль, 2000. 224 с.

Дей О. І. Сторінки з історії української фольклористики. К., 1975. 271 с.

Давидюк В. Ф. Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк, 2007. 324 с.

Дей О. І. Спілкування митців з народною поезією. К., 1981. 271 с.

Русин М. Ю. Фольклор: традиції і сучасність. К., 1991. 103 с.

Слов'янська фольклористика. К., 1989. 448 с.

Семінарське заняття № 3

Тема: Обрядова творчість.

Замовляння як святиня язичницького світогляду

Мета вивчення: забезпечення основних понять про магію, світоглядні системи українського фольклору, обряд, обрядову поезію, особливості обрядової поезії, узагальнення й систематизація знань, умінь і навичок під час вивчення обрядової поезії.

Основні питання:

1. Магія та її форми як найдавніший пласт народної творчості.
2. Світоглядні системи українського фольклору. Язичницькі обряди та ритуали як основа виникнення народної творчості.
3. Види та форми магічних обрядів, ритуалів, їх словесний супровід.
4. Замовляння. Форма і зміст замовлянь.
5. Класифікація замовлянь.
6. Ворожіння, їх словесний супровід, виконання під час свят.

Завдання:

1. Виписати декілька визначень замовлянь із літературознавчих теоретичних джерел (словники-довідники, енциклопедії тощо).
2. Вивчити по одному виду замовлянь (лікувальне, господарське, любовне).

Список рекомендованої літератури:

Основна:

- Руснак І. Є. Український фольклор : навч. пос. 2-е вид., стереотип. К. : ВЦ «Академія», 2012. С. 46–51.
- Давидюк В. Ф. Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк, 2007. 324 с.
- Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: підручник. К., 2006. С. 29–40, 55–105.
- Літературознавча енциклопедія. У 2-х т. / автор-укладач Ковалів Ю. І. К. : ВЦ «Академія», 2007. (Серія «Енциклопедія ерудита»).
- Літературознавчий словник-довідник / ред. кол.: Гром'як Р. Т., Ковалів Ю. І., Теремко В. І. К.: ВЦ «Академія», 1997. 750 с. (Nota bene).
- Українська народна поетична творчість / за ред. М. Рильського. К., 1965. С. 61–82, 92–97.
- Українська фольклористика. Словник-довідник / Уклад. і заг. ред. М. Чернопиского. Тернопіль, 2008. 448 с.

Додаткова:

- Гнатюк В. М. Вибрані статті про народну творчість. К., 1966. 246 с.
- Грицай М. С., Бойко В. Г., Дунаєвська Л. Ф. Українська народнопоетична творчість: підручник для студентів філологічних факультетів університетів. К., 1983. 358 с.
- Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості / упор. Н. С. Шумада. К., 1989. 606 с.
- Таланчук О. М. Українознавство. Усна народна творчість: навчально-методичний посібник. К., 1998. 248 с.
- Українські міфи, демонологія, легенди / М. К. Дмитренко. К., 1993. 209 с.
- Українські замовляння / Москаленко М. Н., Новикова М. О. К., 1993. 309 с.
- Філоненко С. О. Усна народна творчість. К., 2008. 416 с.

Семінарське заняття № 4–5

Тема: Календарно-обрядова поезія і народні свята

Мета вивчення: забезпечення основних понять про обрядову поезію, особливості календарно-обрядової поезії, узагальнення й систематизація знань, умінь і навичок під час вивчення обрядової поезії календарного циклу.

Основні питання:

1. Походження обрядової поезії та її зв'язок з трудовою діяльністю людей.
2. Народний календар. Тематично-художні цикли календарно-обрядової поезії.
3. Виникнення і розповсюдження весняних обрядодій.
Веснянки, їх тематика, художні особливості.
4. Особливості християнського світобачення українців у святкуванні Великодня.
5. Русальні пісні, культовий характер обряду, мотиви кохання і праці, поклоніння предкам.
6. Петрівчані (петрівочці) пісні як виняткова форма розваг молоді під час посту, зв'язок з обрядом.
7. Купальські пісні. Традиції святкування Івана Купала в Україні.
Зв'язок купальських пісень з давніми віруваннями.
Символіка пісень.
8. Жниварська поезія і обрядовий контекст, звеличення праці в піснях.
Зажинкові пісні. Ритуальні дійства.
Жниварські пісні. Мотиви величання праці, природи.
Обжинкові пісні. Образно-тематичне розмаїття.
9. Поняття про вечорниці та досвітки.
10. Різдвяний обрядовий фольклор, провідні мотиви, тематичні групи колядок і щедрівок, своєрідність поезики.

Завдання :

Вивчити напам'ять по 1–2 зразки календарної обрядової поезії з кожної тематичної групи.

Список рекомендованої літератури:

Основна:

- Грицай М. С., Бойко В. Г., Дунаєвська Л. Ф. Українська народнопоетична творчість: підручник для студентів філологічних факультетів університетів. К., 1983. С. 22–44.
- Руснак І. Є. Український фольклор : навч. пос. 2-е вид., стереотип. К. : ВЦ «Академія», 2012. С. 56–86.
- Давидюк В. Ф. Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк, 2007. 324 с.
- Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: підручник. К., 2006. С. 106–192.
- Українська народна поетична творчість / за ред. М. Рильського. К., 1965. С. 61–82, 92–97.
- Українська фольклористика. Словник-довідник / Уклад. і заг. ред. М. Чернопиского. Тернопіль, 2008. 448 с.

Додаткова:

- Воропай Олекса. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. К., 1993. 590 с.
- Гнатюк В. М. Вибрані статті про народну творчість. К., 1966. 246 с.

- Літературознавча енциклопедія. У 2-х т. / автор-укладач Ковалів Ю. І. К. : ВЦ «Академія», 2007. (Серія «Енциклопедія ерудита»).
- Літературознавчий словник-довідник / ред. кол.: Гром'як Р. Т., Ковалів Ю. І., Теремко В. І. К.: ВЦ «Академія», 1997. 750 с. (Nota bene).
- Нарис історії культури України / за ред. М. Поповича. К., 1999. 728 с.
- Скуратівський В. Т. Дідух: Свята українського народу. К., 1995. 272 с.
- Таланчук О. М. Українознавство. Усна народна творчість: навчально-методичний посібник. К., 1998. 248 с
- Українські міфи, демонологія, легенди / М. К. Дмитренко. К., 1993. 209 с.
- Українська та зарубіжна культура: Навчальний посібник / за ред. М.М.Заковича. – К., 2000. – 622 с.
- Українські замовляння / Москаленко М. Н., Новикова М. О. К., 1993. 309 с.
- Філоненко С. О. Усна народна творчість. К., 2008. 416 с.

Тексти:

- Жнивварські пісні. К., 1971. 271 с.
- Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості. К., 1989. С. 21–116.
- Ігри та пісні: Весняно-літня поезія трудового народу. К., 1963. 671 с.
- Колядки та щедрівки. К., 1998. 638 с.
- Український фольклор: Хрестоматія для 5–11 класу / Упоряд. О. Ю. Бріцина, Г. В. Довженок, Н. С. Шумада. 2-е вид. К., 1998. 752 с.

Самостійна робота: Різдвяний обрядовий фольклор. Колискові пісні, їх теми й образи. Український народ у своїх віруваннях, обрядах, повір'ях.

Семінарське заняття № 6

Тема: Календарно-обрядова поезія і народні свята

Мета вивчення: узагальнення й систематизація знань, умінь і навичок під час вивчення обрядової поезії календарного циклу.

Завдання :

1. Підготувати усне повідомлення на тему: «Особливості святкування Івана Купала в моєму рідному селі (місті)».
2. Підготувати наукове повідомлення на тему:
 - «Вплив календарно-обрядової поезії на художню літературу»;
 - «Використання календарно-обрядової поезії у художній літературі».
3. Підготувати (розподілившись на групи) фрагмент фольклорного дійства за однією з тем:
 - «Вечорниці на Андрія»,
 - «Ворожіння на свято Катерини»,
 - «Свято Івана Купала»,
 - «Щедрий вечір» тощо.

Список рекомендованої літератури:

Основна:

- Грицай М. С., Бойко В. Г., Дунаєвська Л. Ф. Українська народнопоетична творчість: підручник для студентів філологічних факультетів університетів. К., 1983. С. 22–44.
- Руснак І. Є. Український фольклор : навч. пос. 2-е вид., стереотип. К. : ВЦ «Академія», 2012. С. 56–86.
- Давидюк В. Ф. Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк, 2007. 324 с.
- Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: підручник. К., 2006. С. 106–192.
- Українська народна поетична творчість / за ред. М. Рильського. К., 1965. С. 61–82, 92–97.
- Українська фольклористика. Словник-довідник / Уклад. і заг. ред. М. Чернопиского. Тернопіль, 2008. 448 с.

Додаткова:

- Воропай Олекса. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. К., 1993. 590 с.
- Гнатюк В. М. Вибрані статті про народну творчість. К., 1966. 246 с.
- Літературознавча енциклопедія. У 2-х т. / автор-укладач Ковалів Ю. І. К. : ВЦ «Академія», 2007 (Серія «Енциклопедія ерудита»).
- Літературознавчий словник-довідник / ред. кол.: Гром'як Р. Т., Ковалів Ю. І., Теремко В. І. К.: ВЦ «Академія», 1997. 750 с. (Nota bene).
- Нарис історії культури України / за ред. М. Поповича. К., 1999. 728 с.
- Скуратівський В. Т. Дідух: Свята українського народу. К., 1995. 272 с.
- Скуратівський В. Т. Русалії. К., 1996. 734 с.
- Таланчук О. М. Українознавство. Усна народна творчість: навчально-методичний посібник. К., 1998. 248 с.
- Українські міфи, демонологія, легенди / М. К. Дмитренко. К., 1993. 209 с.
- Українська та зарубіжна культура: Навчальний посібник / за ред. М. М. Заковича. К., 2000. 622 с.
- Українські замовляння / Москаленко М. Н., Новикова М. О. К., 1993. 309 с.
- Філоненко С. О. Усна народна творчість. К., 2008. 416 с.
- Ятченко В. Замовляння та їх значення для вивчення ментальності українців // Народна творчість та етнографія. 1996. № 1. С. 15–21.

Тексти:

- Жнивварські пісні. К., 1971. 271 с.
- Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості. К., 1989. С. 21–116.
- Ігри та пісні: Весняно-літня поезія трудового народу. К., 1963. 671 с.
- Колядки та щедрівки. К., 1998. 638 с.
- Український фольклор: Хрестоматія для 5–11 класу / Упоряд. О. Ю. Бріцина, Г. В. Довженок, Н. С. Шумада. 2-е вид. К., 1998. 752 с.

Самостійна робота: Біблійні мотиви в обрядовому фольклорі.

Семінарське заняття № 7

Тема: Родинно-обрядовий фольклор

Мета вивчення: забезпечення основних понять про родинно-обрядову поезію, її склад, особливості, узагальнення й систематизація знань, умінь і навичок під час вивчення родинно-обрядової поезії.

Основні питання:

1. Жанрове розмаїття родинно-обрядової поезії та її склад.
2. Виникнення та становлення весільної обрядовості в Україні.
3. Весілля як драматична гра. Його основні етапи. Народнопісенний супровід.
4. Дійові особи весілля.
5. Функція пісні у весільному обряді. Символіка. Мотиви.
6. Весільна обрядовість і художня література.
7. Голосіння. Особливості голосінь.

Завдання :

Розпитайте у ваших бабусь, дідусів (чи знайомих), яке в них було весілля?

Які з тодішніх звичаїв збереглися донині?

Які страви подавали колись під час весіль?

Які танці танцювали?

Як були одягнені молоді?

Тексти:

Весільні пісні: У 2-х кн. К., 1982. Кн. 1. 871 с.

Весільні пісні: У 2-х кн. К., 1982. Кн. 2. 680 с.

Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості. К., 1989. С. 21–116.

Український фольклор: Хрестоматія для 5–11 класу / Упоряд. О. Ю. Бріцина, Г. В. Довженок, Н. С. Шумада. 2-е вид. К., 1998. 752 с.

Список рекомендованої літератури:

Основна:

Грицай М. С., Бойко В. Г., Дунаєвська Л. Ф. Українська народнопоетична творчість: підручник для студентів філологічних факультетів університетів. К., 1983. С. 46–56.

Руснак І. Є. Український фольклор : навч. пос. 2-е вид., стереотип. К. : ВЦ «Академія», 2012. С. 86–101.

Давидюк В. Ф. Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк, 2007. 324 с.

Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: підручник. К., 2006. С. 193–221.

Українська народна поетична творчість / за ред. М. Рильського. К., 1965. С. 110–121.

Воропай Олекса. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. К., 1993. 590 с.

Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні. К., 1988. 189 с.

Додаткова:

Біляцька В. П. Навчальний посібник з курсу «Усна народна творчість». Д.: СЕРЕДНЯК, 2015. 124 с.

Гнатюк В. М. Вибрані статті про народну творчість. К., 1966. 246 с.

Літературознавча енциклопедія. У 2-х т. / автор-укладач Ковалів Ю. І. К. : ВЦ «Академія», 2007. (Серія «Енциклопедія ерудита»).

Літературознавчий словник-довідник / ред. кол.: Гром'як Р. Т., Ковалів Ю. І., Теремко В. І. К.: ВЦ «Академія», 1997. 750 с. (Nota bene).

Нарис історії культури України / за ред. М. Поповича. К., 1999. 728 с.

Таланчук О. М. Українознавство. Усна народна творчість: навчально-методичний посібник. К., 1998. 248 с

Українські міфи, демонологія, легенди / М. К. Дмитренко. К., 1993. 209 с.

Українська та зарубіжна культура: Навчальний посібник / за ред. М. М. Заковича. К., 2000. 622 с.

Філоненко С. О. Усна народна творчість. К., 2008. 416 с.

Самостійна робота: Український народ у своїх віруваннях, обрядах, повір'ях.

Семінарське заняття № 8

Тема: Загадки

Мета вивчення: забезпечення основних понять про загадки як різновид усної народної творчості, узагальнення і систематизація знань, умінь і навичок під час вивчення цих малих фольклорних жанрів, що в художній формі репрезентують різні явища життя.

Основні питання:

1. Жанрові ознаки загадок, проблема їх походження.
2. Класифікація, тематичні групи загадок.
3. Педагогічне значення загадок.
4. Використання загадок в інших жанрах фольклору й у художній літературі.

Завдання :

1. Опрацюйте статтю І. Березовського “Українські народні загадки” (див.: Український фольклор: Критичні матеріали / Упорядники С. К. Бисикало, Ф. М. Борщевський. К., 1978. С. 159–167).

2. Випишіть по 3–4 загадки про книги, навчання, освіту, різні явища природи.

Тексти:

Загадки / Упоряд., вст. ст. і прим. І. П. Березовського. К., 1962. 512 с.

Золоте гроно: Джерельце народної мудрості. Дн-ськ, 2000. 104 с.

Основна література:

Лановик М. Б., Лановик З. Б. Українська усна народна творчість. 4-е вид. К., 2006. С. 558–566.

Потебня О.О. Із лекцій по теорії словесності // Український фольклор: Критичні матеріали. К., 1978. С.159–167.

Філоненко С. О. Усна народна творчість. К., 2008. С. 172–175.

Українська народна поетична творчість / За ред. М. Т. Рильського. К., 1965. С. 127–133.

Додаткова література:

Грицай М. С., Бойко В. Г., Дунаєвська Л. Ф. Українська народнопоетична творчість. К., 1983. С. 74–83.

Народні повір'я / Упор. М. Дмитренко. К., 2000. 132 с.

Самостійна робота: Використання загадок у художній літературі. Метафоричні образи загадок.

Семінарське заняття № 9–10

Тема: Прислів'я і приказки

Мета вивчення: забезпечення основних понять про прислів'я, приказки як різновиди усної народної творчості, узагальнення і систематизація знань, умінь і навичок під час вивчення коротких влучних висловів, що в художній формі типізують різні явища життя.

Питання для обговорення:

1. Жанрові ознаки прислів'їв і приказок, їх місце в системі фольклорних жанрів.
2. Походження й розвиток жанру прислів'їв і приказок.
3. Тематика прислів'їв і приказок.
4. Художні особливості паремій: композиція, ритміка, зображально-виражальні засоби.
5. Використання прислів'їв та приказок у художній літературі.

Завдання :

1. Законспекуйте уривки з праці О. О. Потебні "Із лекцій по теорії словесності" (див.: Український фольклор: Критичні матеріали / Упорядники С. К. Бисикало, Ф. М. Борщевський. К., 1978. С. 155–157).
2. Доберіть по 4–5 прислів'їв та приказок про мир; правдивість і чесність; хитрість і ледарство; книжку, освіту та їх роль у житті.
3. Підготуйте презентацію на тему: «Жанрові різновиди паремій (вітання, побажання, тости, прокльони тощо) та їх зв'язок з вірою в магічну силу слова».
4. Підготуйтеся до письмового контролю.

Тексти:

Золоте гроно: Джерельце народної мудрості. Дн-ськ, 2000. 104 с.

Прислів'я та приказки. К., 1989. 314 с.

Основна література:

Грицай М. С., Бойко В. Г., Дунаєвська Л. Ф. Українська народнопоетична творчість. К., 1983. С. 65–71, 74–82.

Лановик М. Б., Лановик З. Б. Українська усна народна творчість. 4-е вид. К., 2006. С. 536–557.

Потебня О. О. Із лекцій по теорії словесності // Український фольклор: Критичні матеріали. К., 1978. С. 155–157.

Філоненко С. О. Усна народна творчість. К., 2008. С. 168–172.

Українська народна поетична творчість / За ред. М. Т. Рильського. К., 1965. С. 133–143.

Додаткова література:

Бобкова В. Мудрість народного слова // Українські народні прислів'я та приказки. Дожовтневий період. К., 1963. С. 3–12.

Горький М. Про те, як вчився писати // Твори у 16 т. К., 1955. Т. 16. С. 180–181.

Народні повір'я / Упор. М. Дмитренко. К., 2000. 132 с.

Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке ін. К., 1993. С. 3–27.

Пазяк М. М. Українські прислів'я та приказки. К., 1984. 202 с.

Франко І. Я. Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних // Збір. творів: У 50-и т. К., 1981. Т. 26. С. 332–347.

Самостійна робота: Використання прислів'їв та приказок у художній літературі. Метафоричні образи прислів'їв та приказок. Конспект статті О. Потебні „Із лекцій по теорії словесності”.

Семінарське заняття № 11–12

Тема. Український поетичний епос. Думи

Мета вивчення: забезпечення оволодіння науковими поняттями про думу як вид усного поетичного епосу, узагальнення і систематизація знань, умінь і навичок під час вивчення думи – епічного музично-поетичного твору із розгорнутим сюжетом.

Основні питання:

1. Походження дум та їх історичний розвиток.
2. Жанрові особливості дум (композиція, ритміка, художня мова).
3. Класифікація і тематика основних циклів дум.
4. Художня своєрідність дум про боротьбу українського народу з турецько-татарськими загарбниками («Козак Голота» («Дума про козака Голоту»), «Дума про невольників», «Маруся Богуславка», «Самійло Кішка», «Втеча трьох братів із города Азова, з турецької неволі», «Отаман Матяш старий»).
5. Зображення конкретно-історичних обставин та головного героя в думах про боротьбу українського народу з польсько-шляхетськими поневолювачами («Хмельницький і Барабаш», «Іван Богун», «Перемога Корсунська», «Про Хмельницького Богдана смерть»).
6. Думи про класову боротьбу («Козак нетяга Фесько Ганжа Андибер», «Про наймитачабана», «Про сорочинські події 1905 року»).
7. Образи, мораль, життєві явища в суспільно-побутових думах («Бідна вдова і три сини», «Буря на Чорному морі», «Сестра і брат»).
8. Поетика дум ХХ – ХХІ ст.: записи, побутування, виконання.
9. Творці і виконавці дум.

Завдання :

1. Опрацюйте статтю М. Рильського “Героїчний епос українського народу” (Рильський М. Твори: В 10-ти т. К., 1962. Т. 9. С. 215–244).
2. Вивчіть напам'ять зачин думи “Самійло Кішка” (чи іншої).
3. Підготуйте повідомлення про творчий спадок і діяльність одного із відомих кобзарів.

Тексти:

Героїчний епос українського народу. Хрестоматія: Навч. посібник / Упоряд. та приміт. О. М. Таланчук, Ф. С. Кислого. К., 1993. 432 с.

Думи. К., 1974. 268 с.

Розлилися круті бережечки. Українські народні пісні та думи. К., 1976. 240 с.

Основна література:

Грицай М. С., Бойко В. Г., Дунаєвська Л. Ф. Українська народнопоетична творчість: підручник для студентів філологічних факультетів університетів. К., 1983. С. 91–119.

Руснак І. Є. Український фольклор : навч. пос. 2-е вид., стереотип. К. : ВЦ «Академія», 2010. С. 103–123.

Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: підручник. К., 2006. С. 258–279.

Українська народна поетична творчість / за ред. М. Рильського. К., 1965. С. 172–208.

Додаткова література:

Беценко Т. Філологічний аналіз думи «Маруся Богуславка» // Дивослово. 2011. № 11. С. 12–19.

Мишанич О.В. Українські народні думи // Народні думи. К., 1986. С.5–17

Рильський М. Героїчний епос українського народу // Збір. творів: У 20 т. К., 1987. Т. 16. С.132–156.

Руснак І.Є. Думи та історичні пісні. Кіровоград, 1999. 96 с.

Хоменко В. У колі народного епосу // Думи. К., 1974. С.5–16.

Самостійна робота: Поетика дум. Художні особливості дум. Використання дум у художній літературі (Т. Шевченко, М. Гоголь, Марко Вовчок, І. Карпенко-Карий, П. Загребельний, Б. Лепкий, Ю. Мушкетик, З. Тулуб, Д. Міщенко, В. Малик, М. Тютюнник).

Семінарське заняття № 13–14

Тема. Ліричні пісні

Мета вивчення: забезпечення розуміння і широких знань основних досліджень і наукових понять про ліричні пісні, їх різновиди і особливості, узагальнення і систематизація знань про особливості ліричних пісень та їх зв'язок з життям народу.

Основні питання:

1. Ліричні пісні як жанр народнопоетичної творчості. Жанрові особливості ліричних пісень.
2. Принципи класифікації традиційних ліричних пісень.
3. Теми й образи родинно-побутових пісень:
 - спорідненість родинно-побутових пісень із баладами;
 - щирість вираження людських почуттів у піснях про кохання, образи, мотиви;
 - тематично-художня своєрідність пісень про родинне життя;
 - головні мотиви жартівливих пісень, образна система.
4. Тематичні групи суспільно-побутових пісень. Образ народного героя:
 - емоційне розмаїття, драматизм змісту козацьких пісень («Стоїть явір над водою», «Гомін, гомін по діброві» та ін.);
 - зображення непростого мандрівного життя в чумацьких піснях;
 - настрої рекрутських і солдатських пісень;
 - викривальний пафос кріпацьких пісень;

- вираження трагічної долі у бурлацьких, наймитських та заробітчанських піснях.

5. Поетика ліричних пісень, традиційні образи-символи.

Завдання :

1. Вивчіть по 1–2 різновиди ліричних пісень.
2. Підготуйте виступ-повідомлення на тему: “Народні ліричні пісні в літературі”.
3. Опрацюйте статтю М. В. Гоголя “Про малоросійські пісні” (Український фольклор: Критичні матеріали. К., 1978. С. 231–237.)

Тексти:

Жартівливі та сатиричні пісні. К., 1988. 326 с.

Наймитські та заробітчанські пісні. К., 1975. С. 47–516.

Пісні про кохання. К., 1998. 202 с.

Рекрутські та солдатські пісні. К., 1974. С. 47–562.

Українські народні пісні. Пісні суспільно-побутові. К., 1997. 736 с.

Українські народні пісні про кохання. К., 1998. 127 с.

Основна література:

Грицай М. С., Бойко В. Г., Дунаєвська Л. Ф. Українська народнопоетична творчість: підручник для студентів філологічних факультетів університетів. К., 1983. С. 138–163.

Руснак І. Є. Український фольклор : навч. пос. 2-е вид., стереотип. К. : ВЦ «Академія», 2010. С. 148–181.

Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: підручник. К., 2006. С. 301–321.

Українська народна поетична творчість / за ред. М. Рильського. К., 1965. С. 247–274.

Додаткова література:

Гоголь М. В. Про малоросійські пісні // Український фольклор: Критичні матеріали. К., 1978. 231–237 с.

Грица С. Й. Наймитські та заробітчанські пісні // Наймитські та заробітчанські пісні. К., 1975. С. 9–44.

Дей О. І. Поетика народної пісні. К., 1978. 250 с.

Стрюк Л. Б. Етнологія України в пісенному слові. К., 2001. 425 с.

Самостійна робота: Походження і розвиток балад. Жанрові особливості та ідейне спрямування балад. Народна балада в художній літературі.

Пісні літературного походження XVIII ст.

Пісні літературного походження XIX ст.

Коломийки і частушки.

Семінарське заняття № 15

Тема. Оповідальна народна творчість. Казки

Мета вивчення: забезпечення основних понять про казки, анекдоти як жанри фольклору, узагальнення і систематизація знань, умінь і навичок під час вивчення зразків оповідальної народної творчості.

Основні питання:

1. Тематичне та жанрове розмаїття народної оповідальної творчості.
2. Визначення, загальна характеристика та історія жанру казки. Реальна основа казкової фантастики.
3. Види казок:
 - казки про тварин як найдавніший пласт народного епосу; образна система;
 - героїко-фантастичні казки; характер вимислу, реальна основа, структура;
 - соціально-побутові казки, їх різновиди; ідейна спрямованість і життєвий зміст, художня форма
4. Композиційно-структурні ознаки кумулятивних казок.
5. Поетика казок, зв'язок з художньою літературою.
6. Видатні збирачі й дослідники українських народних казок.

Завдання :

1. Законспектувати статтю М.Горького “Про казки” (Горький М. Твори: У 16 т. К., 1955. Т. 16. С. 472–491).
2. Розповісти улюблену казку.
3. Виписати по 5 початкових та фінальних формул-кліше з казок (за вибором).

Тексти:

Героїко-фантастичні казки / Упоряд., передм. і прим. І. Березовського. К., 1984. 366 с.
Казки Буковини. Ужгород, 1976. 368 с.
Казки про тварин. К., 1976. 574 с.
Українські народні казки, легенди, анекдоти. К., 1989. 432 с.
Українські народні казки. К., 1996. 504 с.

Основна література:

Грицай М. С., Бойко В. Г., Дунаєвська Л. Ф. Українська народнопоетична творчість: підручник для студентів філологічних факультетів університетів. К., 1983. С. 204–235.
Руснак І. Є. Український фольклор : навч. пос. 2-е вид., стереотип. К. : ВЦ «Академія», 2010. С. 190–198.
Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: підручник. К., 2006. С. 403–483.
Українська народна поетична творчість / за ред. М. Рильського. К., 1965. С. 143–156.
Дунаєвська Л.Ф. Українська народна казка. К., 1987. 127 с.

Додаткова література:

Березовський І. Українські народні казки про тварин // Казки про тварин. К., 1979. С. 9–44.
Бріцина О. Ю. Українська народна соціально-побутова казка. К., 1989. 56 с.
Бойко В. Скарби народної мудрості // Дивна сопілка. К., 1972. С. 5–13.
Давидюк В. Ф. Крокове колесо. К., 2002. 188 с.
Шумада Н. Золоті зерна мудрості народної // Народ скаже – як зав'яже. К., 1973. С. 5–18.

Самостійна робота: Основні види українського казкового епосу. Літературна казка.

Історичні легенди і перекази. Використання мотивів і образів у художній літературі (Марко Вовчок, М. Старицький, Г. Хоткевич, М. Коцюбинський, Ю. Мушкетик і т. д.)

Семінарське заняття № 16

Тема. Оповідальна народна творчість. Анекдоти

Мета вивчення: забезпечення основних понять про анекдоти як жанр фольклору, узагальнення і систематизація знань, умінь і навичок під час вивчення зразків оповідальної народної творчості.

Основні питання:

1. Анекдоти, їх жанрові особливості.
2. Ідейно-тематичний огляд анекдотів.
3. Специфічні художні особливості анекдотів.
4. Видатні збирачі й дослідники українських народних анекдотів.

Завдання :

3. Записати декілька анекдотів із студентського життя.
4. Розповісти улюблені анекдоти.

Тексти:

Веселий ярмарок: Гумор та сатира. К., 1985. 453 с.

Народні усмішки / Упоряд. П. Ф. Гальченка, передм. О. І. Дея. К., 1986. 310 с.

Українські народні казки, легенди, анекдоти. К., 1989. 432 с.

Основна література:

Березовський І. П. Українська народна творчість (20-30-ті рр. ХХ ст.). К., 1973. С. 44–51.

Бойко В. Скарби народної мудрості // Дивна сопілка. К., 1972. С. 5–13.

Руснак І. Є. Український фольклор: навч. пос. Вид. 2-е, стер. К. : Академія, 2012. 304 с.

Таланчук О. М. Українознавство. Усна народна творчість: навчально-методичний посібник. К., 1998. 248 с.

Додаткова література:

Веселий оповідач: Давні та сучасні народні усмішки. К., 1977. 166 с.

Дей О. І. Українські народні анекдоти. К., 1967. С. 5–19.

Літур П. Зброєю сміху // Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати. Ужгород, 1966. С. 251–261.

Шумада Н. Золоті зерна мудрості народної // Народ скаже – як зав'яже. К., 1973. С. 5–18.

Самостійна робота: Студентські анекдоти.

Легенди і перекази рідного краю.

Семінарське заняття № 17-18

Тема. Дитячий фольклор

Мета вивчення: забезпечення основних понять щодо класифікації жанрів, тематики, образності, ритміки творів дитячого фольклору, узагальнення і систематизація знань, умінь і навичок під час вивчення обрядових та ігрових жанрів, скоромовок, епічних жанрів дитячого фольклору.

Основні питання:

1. Дорослий фольклор для дітей і власне дитячий фольклор. Принципи класифікації жанрів.
2. Колискові пісні, їх тематика, образність, ритміка.
3. Обрядові та ігрові жанри.
4. Скоромовки, їх поетична своєрідність.
5. Епічні жанри дитячого фольклору.

Завдання :

1. Записати і вивчити по 1–2 зразки з кожної групи дитячого фольклору (пісенні жанри).
2. Опрацювати статтю В. Бойка “Дитячий фольклор” (див. Українська дитяча література: Хрестоматія критичних матеріалів. К., 1979. С. 35–40).

Тексти:

Дитячий фольклор: Колискові пісні та забавлянки. К., 1984. 471 с.

Дитячий фольклор. К., 1986. 860 с.

Український дитячий фольклор. Х., 2012. 197 с.

Основна література:

Бойко В. Г. Дитячий фольклор // Український дитячий фольклор. К., 1962. С. 3–16.

Васильцова З. П. Мудрые заповеди народной педагогики. М., 1983. 203 с.

Довженко Г. В. Український дитячий фольклор: Віршовані жанри. К., 1981. 172 с.

Додаткова література:

Калугин В. От колыбельных до былин // Гуси-лебеди. Фольклор для детей от колыбельных до былин. М., 1990. 608 с.

Кіліченко Л. М. Українська дитяча література. К., 1988. С. 25–54.

Трубіцина В. Д. Жива скарбниця. Донецьк, 2000. 176 с.

Самостійна робота: Використання календарно-обрядової поезії для дітей у творах українських письменників (М. Стельмах, П. Загребельний, Є. Гуцало та ін.). Сучасна класифікація жанрів дитячого фольклору. Розвиток дитячої творчості у ХХ ст.

Розвиток лялькового театру у ХХ ст.

Види народної драми, їх особливості.

Сучасний етап усної народної творчості. Художня самодіяльність і фольклор ХХ ст.

Семінарське заняття № 19-20

Тема. Фольклор ХХ ст. Трагедія голодомору. Друга світова війна

Мета вивчення: забезпечення основних понять щодо класифікації жанрів фольклору ХХ ст., тематика, образність творів, узагальнення і систематизація знань, умінь і навичок під час вивчення фольклору ХХ ст.

Основні питання:

1. Загальна характеристика фольклору ХХ – перших десятиліть ХХІ ст.
2. Збирання та вивчення народних творів про голодомор в українському фольклорі.
3. Народна поезія Другої світової війни (пісні й думи про фашистську неволю, партизанський фольклор, легенди, перекази, народні оповідання про події та героїв Другої світової війни).

Завдання:

1. Виписати прислів'я та приказки, загадки, анекдоти про суспільні події ХХ – перших десятиліть ХХІ ст.
2. Записати спогади від знайомих та близьких людей про голодомор в Україні.

Основна література:

Грицай М. С., Бойко В. Г., Дунаєвська Л. Ф. Українська народнопоетична творчість: підручник для студентів філологічних факультетів університетів. К., 1983. С. 273–326.

Руснак І. Є. Український фольклор : навч. пос. 2-е вид., стереотип. К. : ВЦ «Академія», 2010. С. 239–263.

Українська народна поетична творчість / за ред. М. Рильського. К., 1965. С. 331–414.

Додаткова література:

Дей О. І. Поетика народної пісні. К., 1978. 250 с.

Стрюк Л. Б. Етнологія України в пісенному слові. К., 2001. 425 с.

Дубравін В. Народна пам'ять про голодомор // Народна творчість та етнографія. 1993. № 5–6. С. 35–36.

Конончук Т. І. «Ліпше моє, неже наше»: Хліб як ідеал добробуту, моралі народу та альтернатива голоду в традиційних зразках фольклору. К., 1998. 128 с.

Кирчів Р. Двадцять століття в українському фольклорі. Львів, 2010. 536 с.

Сокіл В. Народна проза про голодомор: питання традиції // Народна творчість та етнографія. 2007. № 6. С. 87–91.

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ САМОПІДГОТОВКИ

ТЕМА 1. НАУКА ПРО ФОЛЬКЛОР І ЇЇ ПРОБЛЕМИ

Усна поетична творчість (фольклор) є колективним словесним мистецтвом трудового народу, творчістю найширших мас.

Народ, трудящі є рушійною силою історії, всі досягнення людства – це, в першу чергу, досягнення народу, тобто широких трудящих мас. Народ – це творець не лише цінностей матеріальних, а й духовних. Творчість народних мас нерозривно пов'язана з їх історією, громадським і сімейним побутом, вона зумовлена ступенем соціального розвитку.

Фольклор - явище складне і синтетичне. Він увібрав у себе елементи різних видів духовної культури. Саме тому народна творчість є предметом вивчення не тільки фольклористів, а й етнографів, мовознавців, літературознавців та представників інших галузей науки. Виник фольклор на загальнослов'янській основі. Розвивався в умовах спільності російського, українського і білоруських народів. Український фольклор

відобразив історію, працю і побут українського народу, його ідеали, боротьбу проти соціальної несправедливості в їх історичних змінах.

Фольклор - це єдиний засіб відображення явищ життя і художніх знань народу до появи писемності. Він передавав з покоління в покоління життєвий досвід народу, його мудрість, етику, і йому властиві: прогресивна соціальна спрямованість, демократизм, гуманізм, оптимізм.

Якими ж ознаками характеризується усна поетична творчість? Фольклор - це прояв талантів і здібностей народу. Специфіка його – в соціальній сутності, класовій стороні, історико-пізнавальному значенні. Фольклор - це вивчення народної психології. Записуючи й вивчаючи зразки народної творчості, сучасна фольклористика цікавиться не лише самими цими зразками, а й середовищем, в якому побутує той чи інший твір, а також носіями (виконавцями) цих творів.

Українська народна поетична творчість складається з трьох родів: епосу, лірики, драматичного мистецтва. Кожний із родів об'єднує подібні за структурою, ідейно-художніми принципами, традиціями, що склались історично, твори. Кожний рід у свою чергу поділяється на жанри, що за своєю поетикою і функціональними особливостями мають самостійне значення. Українська народна словесність відзначається винятково великим жанровим багатством (пісні - ліричні, історичні, трудові, жартівливі; епос - героїчний, казковий; прислів'я, приказки; загадки, дотепи, анекдоти; примовки, коломийки, частушки, дитячий фольклор, легенди, перекази, просто спогади учасників подій).

Народна творчість - це той ґрунт, на якому виростають і література, і театр, і музика, і образотворче мистецтво. Практичне використання народної творчості сягає в глибочинь віків. Про це не раз говорив М.Горький. І наголошував на тому, що культура - це друга природа. Розвиток фольклористики як науки пов'язаний із становленням буржуазних націй в Європі та розгортання національно-визвольного в країнах, де розвиваються капіталістичні відносини. На слов'янських землях інтерес до фольклору перебував у прямій залежності від національно-визвольного руху. Фольклор ніс у собі елементи демократичної і соціальної культури.

Наука про усну народну творчість отримала назву **фольклористика**. Українська фольклористика як наука формується на початку ХІХ ст.

Сучасна фольклористика цікавиться не лише зразками, а й середовищем, де перебуває той чи інший твір, і носіями (виконавцями) творів. М.Добролюбов говорив, що кожен збирач фольклору повинен не обмежуватись простим записуванням, а й "відтворити обстановку, при якій йому вдалося почути цю пісню".

Коло проблем фольклористики: визначення специфіки, огляд властивостей фольклору на всіх етапах історії; відтворення історичної правди; співвідношення особистого і колективного, ідейного змісту, художньої своєрідності; взаємозв'язки з літературою і іншими видами мистецтва.

Як творчість *колективна*, український фольклор відображає важливі історичні події в долі України, утверджує загальнолюдські ідеали. *Основа ідейної сутності* фольклору - прогресивні ідеали народу.

Найбільш стійкі **ознаки фольклору:** усність, анонімність, колективність, варіантність, змінність, традиційність. Народнопоетична творчість відіграє вирішальну роль у становленні і розвитку художньої літератури. На відміну від художньої літератури фольклор - *творчість колективна*. Саме тому він глибше, ніж література,

виражає психологію, ідеали, смаки, віру в перемогу соціальної правди народу. Фольклорні і літературні твори відрізняються й оцінкою навколишньої дійсності та способом її відображення, тобто художнім методом. Умовно художній метод фольклору називається *методом романтичного типу*, проте він історично змінюється.

Фольклор відображає життя самого народу й створюється ним самим і для нього ж. В цьому - головна його ознака: *народність*.

Однією з важливих рис фольклору є зображення внутрішнього світу героїв через „прихований психологізм”, тобто через дії і взаємини персонажів з навколишнім середовищем, певні зовнішні обставини тощо. Саме на основі типізації виникають і так звані психологічні символи-асоціації (тополя-жінка). Психологізмом позначені весільні пісні, голосіння, думи, історичні пісні, казки, балади, ліричні пісні. У цих жанрах наявне відображення психологічне переживання горя (голосіння), і психологічної індивідуалізації героя (думи), і драматизму ситуації (балада). Напевне, найбільший інтерес для психологічного аналізу викликають ліричні пісні, адже їх основу становлять почуття, переживання. Психологізм жанру допомагає передати фольклорне слово, емоційно-забарвлені звертання („милий голубе мій”, „серце моє”). Фольклор перебуває у тісному зв'язку з обрядами, традиціями. Весільні пісні супроводжують весільний обряд, голосіння – поховальний, жнивні – жнивварський тощо. Фольклор – явище синкретичне.

Визначний внесок у розвиток української фольклористики зробили:

М.Максимович (“Малороссийские песни”, “Украинские народные песни”, “Сборник украинских песен”);

А.Метлинський (“Народные южнорусские песни”);

П.Куліш (“Записки о Южной Руси”);

О.Потебня (“О мифическом значении некоторых обрядов и поверий”, “О некоторых символах в славянской народной поэзии”, “Объяснения малорусских и сродных народных песен”);

І.Рудченко (“Народные южнорусские сказки”, “Чумацкие народные песни”);

М.Драгоманов (“Исторические песни малорусского народа”, “Нові українські пісні про громадські справи”);

М.Сумцов (“Хлеб в обрядах и песнях”, “Современная малорусская этнография”);

П.Житецький (“Мысли о народных малорусских думах”);

В.Гнатюк (“Оповідання про опришків”);

Ф. Колесса (“Ритміка українських народних пісень”, “Мелодії українських народних дум”);

М.Рильський (“Героїчний епос українського народу”) та ін.

ТЕМА 2. ОБРЯДОВА ТВОРЧІСТЬ

Обряд – похідне від „обряджати”, „наряджати”, близьке за змістом до слів „лад”, „порядок”, „згода” – функціонує у сфері духовної культури, становлячи, таким чином, систему символічних дій, притаманних як одній людині, так і колективу. Поведінка людини чи колективу людей – це певна своєрідна вистава за певним сценарієм. Обряди бувають родинні (родильні, весільні, поховальні) і календарні (зимові, весняні, літні, осінні).

Календарна поезія поділялася на певні художньо-поетичні *цикли*, що відповідали циклам робіт протягом господарського року хліборобів. Календарні пісні

супроводжувались розвиненою *драматичною дією*, якій приписували магічний характер. Під час обрядових свят виконувались ліричні пісні, замовляння, примовки і ін.

Види календарних пісень : колядки, щедрівки, новорічні посівальні пісні, веснянки, русальні, петрівчані, купальські, жнивварські (зажинкові, жнивні, обжинкові) пісні.

Календарна поезія має велике *пізнавальне значення*: в ній відбилися риси історії розвитку людства. Старі обрядові пісні допомагають пізнати історію розвитку народу, історію його культури - як матеріальної, так і духовної. Річно-календарна поезія має велику *художню цінність*: вона жила довгі століття, шліфувалась, вбирала в себе все найкраще з поетичного доробку народного генія.

Весільна обрядова поезія - це пісні, урочисті розповіді і промови, діалоги, доброзичливі побажання, замовляння та інші словесно-художні форми, що є складовою частиною родинно-побутового обряду - народного весілля, яким стверджували шлюб. Обряд весілля мав характер сценічного дійства. *Основні персонажі* весільної драми - молодий і молода, їх батьки й матері, дружки, свашки, світилки, бояри, сват.

Композиція весільної драми: сватання, змовини (заручини), підготовка до весілля, весілля, понеділкування ("почепини", "перезва").

Весільні пісні неоднотипні за змістом і призначенням: своєрідні замовляння, пісні-побажання, застольні, гумористично-сатиричні, величальні пісні, родинно-побутова лірика, коломийкові пісні до танцю.

Голосіння - імпровізаційні поетичні твори, пов'язані з похоронним обрядом або проходами в рекрути. *Види* голосінь: похоронні і рекрутські.

Голосіння дають простір *імпровізації*. Українські голосіння - високохудожні твори ліричного характеру, в які рідко потрапляють епічно-описові картини. Мають речитативну форму. Мова голосінь багата образами, порівняннями, поетичними зворотами, часто патетична. В них зустрічаємо як поетичний засіб різні *контрасти*.

Замовляння – один із найстаріших фольклорних жанрів. Це поетичні твори, яким в минулому приписувалася чудодійна сила впливу на зовнішній світ, саму людину. *Виникнення* замовлянь (заговорів, заклинань) сягає в глибоку давнину ще докласового суспільства і пояснюється вірою первісної людини в магічну, чудодійну силу слова.

Замовляння – молитвослов язичництва, який зазнавав змін. Це магія, і саме тому найхарактернішою *ознакою* замовлянь є наявність у них слів, які висловлюють різні побажання, що можуть бути як добрими, так і злими.

Основні тематичні *групи* замовлянь: господарські, лікувальні, родинно-побутові, суспільно-громадські.

У календарній обрядовій поезії виявляється *трудова* основа замовлянь (колядки, щедрівки, новорічні посівальні пісні – замовляння на добрий врожай, щедрий рік). Колискові пісні – своєрідні замовляння (на добрий сон, міцне здоров'я, щасливу долю). Весільно-обрядова поезія теж має характер господарських замовлянь. Лікувальні замовляння найбільше зберегли магічну функцію. Родинно-побутові замовляння – це ліричні дівочі замовляння, заклинання свекрухи, заговори матері на долю своїй дитині тощо. Суспільно-громадські замовляння – це своєрідний художній вияв пасивного соціального протесту (проти панів, чиновників, начальства тощо).

Виділяють *різновиди* замовлянь за діями: замовляння-звертання, замовляння-моління, замовляння-описи ритуальних дій.

Художні особливості замовлянь: поетичні звертання, поширені яскравими епітетами, порівняннями; багата символіка природного паралелізму; часте вживання метафоричних

виразів; риторичні діалоги; ритмізована мова; багатослівність; вражаюча експресія мовних засобів.

Творче використання весільної поезії зустрічаємо у творах Г.Квітки-Основ'яненка (“Маруся”, “Сватання на Гончарівці”), в оповіданні “Козачка” Марка Вовчка, у творі Панаса Мирного “Хіба ревуть воли, як ясла повні?”, творах Т.Шевченка (“Наймичка”, “Назар Стодоля”), драмі М.Старицького “Ой не ходи, Грицю”, повісті О. Кобилянської “У неділю рано зілля копала” та ін.

Мотиви і образи голосінь та зв'язані з ними обряди використовували у своїй творчості класики: Г.Квітка-Основ'яненко (“Маруся”), Т.Шевченко (“Тризна”), Марко Вовчок (“Горпина”), Леся Українка (“Жалібний марш”), М.Коцюбинський (“Тіні забутих предків”) та ін.

Усна народна творчість усіх народів, зокрема й українців, своїм походженням нерозривно пов'язана з обрядом і міфом. Хоча багато її жанрів відривається від ритуально-міфологічної першооснови, все ж певну частину усної народної творчості становить обрядовий фольклор, тобто примовляння, заклинання, пісні тощо, які виконуються під час святково-обрядових дійств і органічно вплетені в саму структуру обряду.

Обрядами, або ритуалами, називаються такі форми поведінки, що склалися історично, для яких характерні, по-перше, стереотипність, повторюваність без змін, а по-друге, символічність (кожна обрядова дія щось символізує). Наприклад, обряд “єднання цеху”, який побутував у середньовічних ремісників, включав різноманітні випробування, фізичні також, і символізував переведення підмайстра в майстри; обряд рукобиття під час продажу якоїсь речі означав символічний розрив її зі старим власником і передачу новому; “засівання” на Новий рік символізувало майбутню сівбу й багатий урожай.

Обряди здебільшого нерозривно пов'язувалися з діями, для яких так само характерні стереотипність, повторюваність без змін, але які не мають символічного змісту. Такі дії зуться звичаями. На практиці звичаї, як правило, невіддільні від обрядів. Наприклад, традиційні звичаї зустрічі Нового року включають у себе такі обряди, як колядування, щедрування, посипання (засівання), водіння кози та ін. Усі вони злиті в єдиний новорічний обрядовий комплекс. Тому етнографи, які вивчають звичаї та обряди, говорять про обрядовість у широкому розумінні, маючи на увазі як обряди, так і звичаї.

Обрядовість на початку її виникнення була нерозривно пов'язана з міфологією. Серед учених ще й сьогодні не завершилася полеміка про обряд і міф: що з них виникло раніше, а що пізніше, що відіграло головну роль, а що другорядну. Справа в тому, що в дохристиянську добу кожному обрядові відповідав свій міф, кожному елементу обряду - частина міфу. Такий стан речей зберігався певною мірою навіть після прийняття християнства, і не випадково в народній культурі аж до поч. ХХ ст. “дожили” досить значні релікти давньослов'янської міфології. Більшість учених вважають, що міф і образ виникли одночасно і, очевидно, становили спочатку нерозчленовану цілісність.

Міф тоді реалізувався в самих обрядових діях, які ніби відтворювали міфічні події і образи, переносючи їх у реальність. Що ж стосується міфічної оповіді, вираженої у звуковій мові, то вона спочатку була вплетена у тканину обрядового дійства. І лише

згодом міф, як оповідання про фантастичні події, відокремлюється від обрядового інсценування цієї події і набуває самостійності.

Обряди виникли у ту прадавню епоху, коли наш далекий предок ставав людиною. Людина як соціальна істота і обряд сформувалися одночасно. Людина розвивалася, збагачувалася досвідом, вона помічала, що певні пори року повторюються. Проте таке повторення все ж не було абсолютним. Один рік був гірший, інший - кращим. Тому, щоб, наприклад, новий рік був не менш сприятливим, ніж попередні, люди прагнули повторити все так само, без змін. Частина таких регулярно повторюваних дій поступово втрачала практичне значення і ставала обрядами.

Йдучи на полювання, особливо на початку мисливських сезонів, члени первісної общини ніби відтворювали саме полювання: поведінку звіра і дії мисливців.

Після щасливого полювання мисливці здійснювали перед одноплемінниками танець - розповідь, який щоразу повторювали. Поступово в первісних людей сформувалася віра в магічну силу самого танцю, що нібито забезпечував багату здобич.

Але, крім магічного спрямування обряду на забезпечення багатого здобичі, він виконував ще цілий ряд функцій, задовольняв кілька соціальних потреб, передусім пізнавального та навчально-виховного характеру. Досвідчені мисливці, одягнені у спеціальні костюми й маски, що зображали звірів, під час танцю точно відтворювали особливості їхньої поведінки і цим передавали свої знання іншим людям. Мисливські ритуали включали в себе також вправи з попадання списами та іншою зброєю у зображення звіра. Це було своєрідне тренування для молоді.

Первісні обряди були і формою вияву емоцій та способом емоційної розрядки. Ця їхня функція дуже важлива, оскільки на антропологічному та етнографічному матеріалі підтверджується, що первісна людина була набагато емоційнішою, ніж сучасна.

Обряд задовольняв також естетичну потребу первісних людей: в нього включалися компоненти і образотворчого мистецтва (малюнки, скульптури звіра, його маски) і танцювально-музичного. Обов'язковим складником обряду з самого початку були і словесні тексти. Від них і бере свій початок фольклор.

Відзначимо, що в давнину сфера дії обряду була набагато ширшою, ніж сьогодні. З'явившись, ще на світанку людства, обряди, зі становленням та розвитком первісного суспільства, заповнювали все життя людини.

Палеографічні дослідження показали, що як громадське, так і родинно-побутове життя людей, не тільки в первіснообщинному суспільстві, а й у період античності та при феодализмі, було ритуалізоване. Існували спеціальні обряди, пов'язані з виробничою діяльністю, - мисливські, рибальські, землеробські, скотарські, ремісничі. Були обряди, що супроводжували появу людини на світ і всі подальші сходинки її життя - дитинство, юність, зрілість, старість. Широко побудували обряди, які виконувалися, коли хтось вирушав у дорогу, зустрічалися знайомі й незнайомі люди, коли спалахували епідемії, починалися й закінчувалися битви, коли карали злочинців тощо.

Було ще багато-багато обрядів, ритуальних циклів, які максимально заповнювали життя людини так званого традиційного суспільства, тобто добуржуазної епохи. І всі вони обов'язково супроводжувалися словесними текстами-піснями, заклинаннями, примовляннями, ритуальними командами і т.д., що становили так звані обрядовий фольклор.

Обрядовий фольклор існує і в наші дні, зберігаючи зв'язок з тими чи іншими традиційними обрядами. Правда, сфера застосування його звузилася, як звузилася і сфера дії обрядів. Багато фольклорних текстів перестали бути обрядовими, інші, на жаль, зникли разом з обрядами, які вони супроводжували. Однак обрядовий фольклор є значною частиною усної народної творчості.

В українців особливо багатими є календарна і весільна поезія. Календарна (пісні, примовляння й інші тексти) належать до обрядів календарного циклу, пов'язаних з буттям і діяльністю людини протягом року і приурочених до певних календарних дат.

Весільна стосується весільних обрядів, що органічно входять до сімейної чи родинно-побутової обрядовості. Вона включає в себе родильні, весільні, поховальні й ін. звичаї і обряди. Ці два великі обрядові цикли - календарний та сімейний - є основою так званої традиційної обрядовості східних слов'ян. На практиці календарні й родинно-побутові обряди дуже часто перепліталися, об'єднувалися в єдиному дійстві.

Календарні обряди і звичаї українців, як і росіян та білорусів, є ще дохристиянськими, язичеськими за походженням. Власне християнських елементів у їх складі дуже небагато. Проте християнська релігія, зокрема православ'я, значно вплинула на обрядовість календарного циклу. Календарні свята та обряди були приурочені, як і в усіх європейських народів, до дат християнського календаря; атрибути давніх міфологічних персонажів перенесені на православних святих (наприклад: громовержець Перун - Ілля Пророк; бог худоби Велес - св. Власій; жіноча богиня Макош - св. Параскева і ін.); в обряди ввійшли церковні молитовні формули, за своєю спрямованістю близькі до давніх заклинань, в обрядові пісні і заклинання були включені імена Христа, Богородиці, святих ("Діво Маріє, дай долі, щоб всього було доволі...").

Відбувся сплав дохристиянських та християнських, зокрема православних, елементів, у якому питома вага дохристиянського спадку все ж переважала.

Жанрова різноманітність календарних пісень:

- колядки, щедрівки, новорічні посівальні пісні;
- веснянки;
- русальні пісні (пісні літа, колоситься жито);
- купальські пісні (зменшення дня, найбуйніший розквіт рослинності);
- жнивні пісні (збір урожаю, ушавлення праці людини).

Найважливішими обрядами календарного циклу були новорічні. Й це не випадково. Відповідно до традиційних народних уявлень про циклічність часу, його рух по колу, в ході новорічних ритуалів народжувався не тільки новий рік, у якому люди мали жити й працювати, а й заново народжувався світ. Не випадково співали: "Радуйся, земле, світ новий народився".

Тому за допомогою новорічних образів створювалися, так би мовити, моделі щасливого існування колективу і кожної сім'ї на майбутній рік.

Вся обрядова українська культура побудована саме на доброті, на побажанні людям найкращого. В ній виявляється ідеал народу. У середовищі українців народжувалось уявлення про повну гармонію, і воно виявилось передусім у колядках і щедрівках.

Назва "колядка" походить від латинського *Calendae*, що означало перші дні місяця, коли треба було платити борги. Ці дні проголошувались, щоб усі чули (*calio* - проголошувати).

“Коляда”, “Каляда” в слов’янській міфології – це образне втілення всього, що пов’язане з новорічним циклом. Це також міфічна істота, подібна до Авсена чи то до Божича.

У поляків коляду зображували у вигляді снопа, у хорватів – великої ляльки. Пісні, урочисті, величальні, в яких згадується коляда, стали називати колядками, а їх виконавців – колядниками. Колядою називались і самі подарунки, одержані за колядування.

Дослідник О.Афанасьєв вважає, що назви “коляда” пішла з Візантії (kalandai – назва нового року).

Поєднання колядок і щедрівок в одній групі при їх дослідженні не випадкове: 1) вони близькі за змістом; 2) дуже часто одні виконувались замість інших. Це багатофункціональність народних творів (так, деякі веснянки співаються і як весільні пісні). На календарній обрядовій пісні позначились сліди двоєвір’я (язичництва і християнства).

На сьогодні відпали вимоги “непорушності” обряду і словесного тексту, що супроводжував обряд. Пісня почала відокремлюватись від обряду. Деякі весняні і літні пісні змішались із весільними, деякі перейшли в репертуар дітей, інші стали розважальними.

Календарна поезія має для нас велике пізнавальне значення, бо в ній відбилися риси тисячолітньої історії розвитку людства від первісного родового колективу до розвиненого класового суспільства. Старі обрядові пісні допомагають пізнати історію розвитку народу, історію його культури – як матеріальної, так і духовної. Річно-календарна поезія має велику художню цінність: вона жила довгі століття, шліфувалась, вбирала в себе все найкраще з поетичного доробку народного генія.

ТЕМА 3-4. ЗАГАДКИ. ПРИСЛІВ’Я І ПРИКАЗКИ

Прислів’я, приказки – це короткі влучні вислови, що в художній формі типізують різні явища життя. Це своєрідний збірник правил, якими людина повинна керуватись у повсякденному житті.

Прислів’я – короткий художній твір узагальнюючого характеру, сталий вислів у формі логічно завершеного повного судження з висновком. Складається переважно з двох частин. Ознаки прислів’їв: мають прямі і переносні значення (“Не святі горшки ліплять” – сфери побуту і ремесел накладаються на сферу людських стосунків), усталена форма („Яка трава, таке й сіно”), контрастні поєднання (вода – вогонь), паралелізм частин („Без сонця не можна бути, без милого не можна жити”). Прислів’я бувають римовані і неримовані.

Приказка – жанр фольклорної прози, короткий сталий образний вислів констатуючого характеру, що має одночленну будову. Нерідко становить частину прислів’я, але без висновку. Вживається у переносному значенні (“Правда очі коле”, „Велике цабе”).

Загадка – це афористичний твір, що складається із стислого поетичного, часто ритмізованого вислову, в якому предмет чи явище зображується через його метафоричний еквівалент. Термін дуже давнього походження, походить від „гадати”, що означало „думати”, „розмірковувати”. Існують загадки-поради, задачі, жарти.

Прислів'я, приказки, загадки належать до малих жанрів усної народної творчості. Хоч ці твори короткі, на один-два рядки, але вони мають усі ознаки і особливості справжнього мистецтва. В них відображена багатовікова мудрість народу, практичний досвід трудящих мас у різних сферах людської діяльності, розкрито різноманітні явища суспільного життя і природи, передано думки людини, її мрії і прагнення.

Із “Лекцій по теорії словесності” О.О. Потебні

[...] Поряд з прислів'ям, що виникло з великого поетичного твору за допомогою переказу, з прислів'ям, у якому великий поетичний твір стискується до одного періоду, інколи до одного вислову, у всякому разі до однієї синтаксичної одиниці, існує особливий рід прислів'я, що більше або менше безпосередньо коріниться в спостереженні. Спосіб виникнення подібного прислів'я взагалі дуже повчальний при вирішенні питання про форми людської думки.

Звичайно, всяке слово, вислів, всяка не позбавлена смислу фраза є певний знак, певний образ нашої думки, але не всяка фраза є прислів'я, поетичний твір. Про вислови, які не мають у собі поетичного образу, тобто про прислів'я безобразне, я не говоритиму, я веду мову винятково про прислів'я, яке має в собі поетичний образ.

Зверніть увагу, яким чином найпростіший вислів окремого випадку стає прислів'ям. Ось, наприклад, спостереження, взяті з життя: дерев'яна, шершава ложка, дійсно, може робити заїди. Із цього спостереження утворилося прислів'я: “Суха ложка рот дере”.

Тут вам образ настільки ясний, що про походження його говорити нічого, але нам треба зупинитися на іншій половині питання: до чого служить цей образ, які певні випадки групуються навколо нього? Якщо ми будемо тут узагальнювати лише часткові випадки з тієї ж сфери, то ми прислів'я не одержимо. Для того щоб цей вислів справді став прислів'ям, потрібно взяти випадок або ряд випадків з іншої сфери, потрібно, щоб частковий образ одержав переносне значення; тоді він стає і поетичним твором, і прислів'ям. Людина запалює дрова і каже, що “без підпалу дрова не горять”. Коли говорить це про дрова, то це прислів'ям не буде; якщо ж це кажуть у тому розумінні, що без вожака, заводяки справа не йде або що без причини не буває наслідку, тоді це стає прислів'ям.

[...] Ми говоримо: “ось убив бобра”, це приказка, і вживається в іронічному значенні; вона виникла з прислів'я.

Відомо, що ще в XVII столітті по всій Росії і Малоросії водилися бобри, і ловля їх була важливим джерелом прибутку; звідси прислів'я: “не вбити бобра, не бачити добра”, тобто його шкури.

[...] Прислів'я становлять для нас загадки, і це не випадково, тому що прислів'я відокремлює від загадки щось дуже другорядне. Приклад: “Одно каже: світлай боже, друге каже: не дай боже, третє каже: мені все одно, що вдень що вночі”. Це - загадка, і як загадка є поетичний твір. Вона розгадується таким чином: *світлай боже*, це каже вікно, *не дай боже* кажуть двері, тому що зі світлом у них постійно входять і виходять, це їм важко; *мені все одно* каже поперечна колода, що підтримує стелю в хаті (сволок), і якій, зрозуміло, все одно, що день, що ніч. Це - загадка, доки розгадкою служить найближче: вікно, двері і сволок. Але, коли ми знайшли їй застосування до життєвих явищ, вона стає прислів'ям.

Під світлом, наприклад, можна розуміти освіту, під вікном, дверима і балкою - людей, що по-різному до неї ставляться. [...]

Із статті Івана Березовського “Українські народні загадки”

[...] Загадки - це стислі поетичні запитання, мудрі сентенції, які в «прихованій», часто нарочито завуальованій формі зображають окремих предмет чи явище через інші - на основі їх певної спорідненості, подібності, часом ледве вловимої і навіть далекої.

Загадки, що дійшли до нашого часу, є творчістю порівняно пізнього походження. [...]

[...] Українські народні загадки відзначаються багатством тематики і художньої форми. Предметом, об'єктом художнього відтворення тут є навколишній світ: від зоряного неба, оточуючої природи, картин виробничого та родинного побуту аж до абстрактних понять (радість, журба) та образів з громадського життя (десяцький, швець, солдат, ледар).

[...] У великому циклі українських народних загадок про будову всесвіту передусім відчувається прагнення людини пізнати світ за допомогою аналогій, порівнянь з іншими відомими їй предметами та явищами. [...]

[...] У загадках про тваринний та рослинний світ фігурують насамперед свійські тварини, домашня птиця та культурні рослини, які здавна відігравали важливу роль у житті людини, а також дикі звірі, рослини, комахи. В цих загадках з великою силою виявляються трудова основа народної поетичної творчості взагалі, утилітарне відношення людини до навколишньої дійсності, прагнення якомога повніше підкорити її своїм інтересам, оцінка всіх предметів навколишнього світу з точки зору їх ролі й важливості в житті трудівника.

[...] Широко представлена в народних загадках сама людина, її фізична природа, їжа, житло, домашній інвентар, речі повсякденного вжитку. [...]

[...] У досконалій художній формі загадок про людське житло, домашній інвентар, предмети щоденного користування виразного і конкретно виявляється процес історичного розвитку людства, його матеріальної культури, постійного підкорення і удосконалення речей та предметів повсякденного оточення людини, виділяються елементи нового у житті та побуті народу на певному щаблі його розвитку.

[...] Великим кількісно і широким за тематикою являється цикл загадок про трудовий процес, господарський інвентар, знаряддя виробництва, техніку і засоби пересування. У цих творах виразно і послідовно відбивається певна черговість, поступальність у вдосконаленні засобів виробництва. У цілому ряді цих загадок знайшли відображення минулі епохи розвитку суспільства з їх мануфактурним способом виробництва, з широким застосуванням ручної праці (напр., загадки про соху, серп, кужіль, терницю та ін.).

Чимале місце займають тут також виробничі процеси, зв'язані з сільськогосподарським побутом: оранка, сівба, полоття, косовиця, молотьба, ткацтво, ковальство, кравецтво, готування їжі, а також доїння корови, рибальство, мисливство (стрільба) тощо. Безпосередньо до цих загадок примикають твори про господарський інвентар та знаряддя виробництва. Мовби дальшим розвитком, логічним завершенням цієї групи творів є загадки про машини, починаючи з найпростішої і кінчаючи порівняно складними. [...]

[...] Своєрідно відбилася у народних загадках соціальна тематика. хоч переважна частина загадок акцентує увагу на побутових реаліях, на предметах повсякденного оточення трудівника, в багатьох творах цього жанру також яскраво прощупується пульс громадського, суспільно-побутового життя народу. Крім гострих сатиричних зразків про попа в ряді загадок фігурує образ попа, відтворений у негативному плані,

порушуються мотиви соціальної нерівності. Наприклад: Пальців п'ять, а не рука; з одним пальцем у мужика; в пана є вона і влітку, в мужика й зимою рідко (Рукавичка).

[...] Немає сумніву, що в народі чимало побутувало соціально загострених загадок, але в свій час вони з різних причин, зокрема через утиски царської цензури, не були записані. Все це дещо утруднює вивчення народних загадок з точки зору їх суспільного змісту, не дає можливості скласти повної уяви про те, в якій мірі народні загадки були знаряддям класової боротьби трудящих.

А втім, і наявні загадки в якійсь мірі дають змогу простежити, як зміна суспільних формацій викликала появу нових тем і мотивів, зумовлювала переосмислення традиційних творів для висвітлення нових явищ дійсності. Наприклад, капіталізм, що прийшов на зміну феодальній системі господарювання, приніс у загадки нові мотиви: Що горить без полум'я? (Гроші); Що росте без повітря, води і коріння? (Проценти на гроші); Не бог і не знахар, а помагає (Гроші); Крикнула вутка - на горі чутка, збіглися дітки, та не одної матки (Гудок на фабриці).

Українські народні загадки тематично найбільш спільні з російськими та білоруськими загадками, що пояснюється спільністю походження трьох братніх народів і їх тісними суспільно-історичними та культурними зв'язками. Візьмемо для прикладу кілька українських загадок: Без вікон, без дверей, повна хата людей (Гарбуз); Загадаю загадку, закину на грядку, нехай моя загадка до літа лежить (Озимина); Біла рілля чорне насіння; хто сіє - той розуміє (Письмо).

Виявляється, що ці загадки мають аналогічні відповідники і в російському, і в білоруському фольклорі.

[...] В українських загадках помітно проявився і національний колорит. В цілому ряді творів, наприклад, фігурують образи і типи з поля суспільно-побутового, історичного життя українського народу, як-от: Прийшли *татари*, людей забрали, а хата вікном утекла (Рибалки, риба, вода, ятір); Їхав *чумак* і став, бо воли потеряв (Місяць і хмари); Вийду я на гірку, одчиню комірку; якби не *гайдамаки*, то з'їли б собаки (Бджоли).

Місцеві, характерні для України риси в якійсь мірі проявилися і в загадках про тваринний та рослинний світ. Відбилася в українських народних загадках, щоправда скупіше, і місцева географія, напр.: Стоїть верба насеред села, розпустила гілля на ціле Поділля (Сонце); Росте дуб, розпустив гілля на ціле Поділля (Дністер).

* * *

Найголовнішими **ознаками** художньої специфіки жанру **загадок** є конкретність теми, лаконізм, кондесованість думки, надзвичайна стійкість традиції та велика усталеність образності. І.Франко саме цю усталеність вважав головною причиною того, що саме в жанрі загадки найбільше збережені давній зміст і форма. Він зазначив, що загадки "уложені в дуже узловатій, стереотипній формі, ніж всякі інші твори народні, підлягають змінам, а затим докладніше переховують сліди далекої старини".

В основі загадки часто лежить колоритна метафора, яка дає поетичний настрій всій темі і своєю можливістю її двозначного розв'язання надає твору певної гри, що збуджує, стимулює художню уяву того, хто повинен її розв'язати. Ще Аристотель в цілому вірно визначив загадку як добре побудовану метафору. Проте багато творів цього жанру мають характер простого запитання. І.Франко підкреслює, що здебільшого загадки "суть то поєдинчі питання, в котрих без ніякої двозначності, часом тільки в переноснім смислі висказує певна характеристична прикмета загаданого предмета".

Чимало загадок побудовано на омонімах, метонімії, поетичних символах. М.О.Рибникова, торкаючись художньої форми загадки, вважає гру в невідповідності, поетичний парадокс, оксюморон основою загадки. а метафоричності відводить другорядну роль.

[...] Таке багатство художніх засобів створення образу в загадці зумовлюється неоднорідністю генетичних передумов, різноманітністю обставин, за яких виникали та розвивалися твори цього жанру.

[...] Слід підкреслити, що художня форма загадок, зокрема тих, що відбивають анімістичні погляди первісної людини, особливо стійка. Протягом всієї історії розвитку жанру вона змінювалась дуже повільно, оскільки закладений в загадках світогляд, як зазначив І.Франко, “не улягав перетворенню”.

[...] Характерні особливості художньої форми загадок полягають насамперед в поєднанні в них глибокої предметності образу, конкретності теми з вимогами абстрактного, узагальнюючого порівняння, а також у збереженні двоплановості, певної паралельності побудови художнього образу при максимально стислій його передачі.

Широко використовуються в загадках метафора, метонімія та оксюморон. Переважна більшість метафор тут, у відповідності з вимогами предметності, побудована на зіставленні іменників, що дає змогу при максимально лаконічній формі вислову безпосередньо розкрити тему і суть головного образу твору.

Для композиційної побудови загадок, крім паралельного зіставлення, порівняння двох фактів у єдиному смисловому плані, характерним є також засіб *послідовного виключення окремого з загального*. Наприклад: Круглий, та не місяць, зелен, та не діброва, з хвостом, та не миша (Кавун); Рідке, а не вода, біле, а не сніг (Молоко); Білий, а не сніг, твердий, а не камінь, солодкий, а не мед (Цукор).

[...] У тісному зв'язку з композиційними прийомами, застосованими в тій чи іншій загадці, знаходиться і характер відображуваної в ній картини, яка відзначається або ж цілковитою статичністю малюнка, або набуває динамічних рис, відтворюючи явище чи предмет у його розвитку, в широкому процесі взаємозв'язків з оточуючим середовищем, надаючи відображуваній картині вигляду розповіді-мініатюри. При цьому свої особливості має і вживання самих слів на означення дії. Емоційне наснаження дії в загадці часто досягається за рахунок збагачення смислових відтінків дієслова: від окремого уточнення ознаки, підкреслення якоїсь риси дії за допомогою колоритного діалектизму аж до розширення цілого синонімічного гнізда. Наприклад: Іде лісом - не щеберне, іде водою - не каламутне (Світло); Блищить, біжить, гадючиться і все по низині крутиться (Річка).

Таке перенесення основного смислового навантаження загадки на присудок зумовлюється характерною для творів цього жанру художньою установкою на відсутність, приховування підмета-відгадки.

З точки зору синтаксичних особливостей у загадці помітно виражена тенденція до уникання сполучників. Характерною рисою художньої форми загадки є також прагнення до ритмічної організації мовного матеріалу, до симетричності в побудові фрази, що нерідко надає цим творам вигляду коротких віршиків.

Широко застосовується у загадках рима, переважно парна, та прийом звукопису словом. Наприклад: Ходить циган по долині та все: гуп-гуп (Ступа); Летять гуски, дубові носки, летять і гомонять: то-то ми, то-то ми! (Ціп).

Вживані в загадках власні імена поживають дію твору, увиразнюють художній образ. Наприклад: *Куций Степан* по хаті скакав (Віник); *Безкостий Марко* перепливе море шпарко (П'явка); *Сухий Мартин* далеко плює (Рушниця); *Сидить Марушка* в семи кожушках, хто на неї гляне, той і заплаче (Цибуля).

ТЕМА 5. НАРОДНІ ДУМИ

Думи – народні епіко-ліричні пісенні твори героїчного і соціально-побутового змісту. Про що ведеться розповідь в думах? Про багатирські подвиги народу, його героїв (епічних та історичних); про боротьбу проти соціального і національного гніту; про громадське і родинне життя; про побут трудящих мас України.

Думи правдиво показують, що трудящі є справжні захисники своєї рідної землі, своєї вітчизни, що всі труднощі в боротьбі проти іноземних загарбників зносить саме трудовий народ. Саме в цьому і криється розгадка того, чому в думах підноситься вірність товариству, так багато розповідається про смерть рядових козаків і селян на полі бою, натхненно оспівується згуртованість колективу, вірність дружбі.

Думи відзначаються досконалою, відшліфованою своєрідною поетичною формою, відмінною від інших віршованих форм фольклору (і від пісень, і від частушок, і коломийок).

Особливість поетичної форми дум у тому, що вона (форма) струнка і стала щодо композиції, але і гнучка та вільна щодо словесного та музичного виразу, ця форма ніби завжди народжується знову - імпровізується.

Отже, думи - імпровізаційний вид фольклору (а пісні і частушки, наприклад, - сталі форми). Думи не мають сталої строфи - куплета. Як же у них групуються рядки? За закінченням думки (в уступи, періоди, тиради), вони є своєрідними строфами дум.

Буває 2-3 рядки в уступі, а буває і 9-12 рядків. А рядки не мають сталої кількості складів (буває 5-6, а то й 19-20 складів).

Римування - вільне, нестале.

Композиція традиційна, вона зберігає одні і ті ж складові елементи: заспів (початок), може мати і "заплачку"; власне дума (розгортання сюжету зі всіма епічними повтореннями і ліричними відступами); кінцівка (заключення) - славословіє.

Вводяться ліричні відступи (щоб підкреслити чи підсилити місце розповіді).

Щоб досягти епічності розповіді, застосовують різні засоби уповільнення: повторення близьких мотивів і епізодів; спеціальні уповільнення-ретардації.

Заспіви починаються окликами "гей", "ой" (мають характер прелюдії, що пояснює місце, час, обставини дії, подає характеристику подій або змальовує героя).

Власне дума - це виклад сюжету. Розповідь широко використовує епічні повторення.

Кінцівки дум - це переважно ліричні відступи, в яких прославляються герої, висловлюються побажання слухачам.

Виконуються думи своєрідним індивідуальним співом-оповіддю в супроводі музичного інструмента - кобзи або ліри. Цей спів називається речитативом (музично-мелодичною декламацією, яка відмінна від сольного або багатоголосного хорового співу пісень).

Думи співають, проказуючи. Таке співання-проказування дум народні співці називають "говорком".

Ретардації - одна з особливостей виконання дум. Це уповільнення в процесі словесно-музичної оповіді. Суть - в підкресленні й наголошенні певних місць у думі. Це ремарки співця або звертання героїв твору один до одного, або розмови їх між собою.

М.Добролюбов: "... пісня і дума становлять народну святиню".

М.Горький назвав думи "справжніми перлинами".

Розглядаються думи за циклами або групами:

- 1) думи про героїчну боротьбу українського народу проти турецько-татарських загарбників та про турецьку неволю;
- 2) думи про боротьбу проти польсько-шляхетського поневолення;
- 3) думи про класову боротьбу трудящих;
- 4) думи про суспільно-побутове життя.

Герої дум завжди були носіями моральності, виразниками загальнонародних інтересів і сподівань.

Народні співці-музики - кобзарі: Григорій Любисток: Остап Вересай, Данило Бандурка, Василь Варченко, Іван Кравченко, Федір Гриценко-Холодний, Михайло Кравченко.

Думи відзначаються молитовною формою вислову.

Мова дум поетична, образна.

Постійні епітети (кінь вороний, білі каміння, шляхи широкії); порівняння (скрива, як вовк, споглядає), є заперечні порівняння, гіперболи, які передають велич подій ("його військо гетьманське - морем нахлинає"); тавтологія (синонімічні повтори) (думає - гадає, кляне - проклинає, грає - виграє). Мова дум багата символікою (зозуля - вдова, мати; сокіл, орел - козак; круки, вороння-вороги).

Різниця між піснями і думами: думи не міг співати всяк суцільний козак. Вони складніші від пісень. Вимагають спеціальної кобзарської школи. Назви народних співців-музик походять від назв музичних інструментів, на яких вони грали: кобзи, бандури та ліри. Улюбленим музичним інструментом українського народу була кобза.

Найдавніша кобза мала тільки 3 струни. З часом інструмент ускладнювався (збільшення кількості струн). На бандурі кобзаря М.Ригоренка з Харківщини їх було 8, у О.Вересая з Полтавщини - 12, у П.Братиці з Чернігівщини - 20, І.Кравченка-Крюковського з Полтавщини - 28, у Ф.Гриценка-Холодного з Полтавщини - 45.

Григорій Михайлович Любисток

Був бандуристом у дочки Петра I, цесарівни Єлизавети. Не подобалось у царських палатах. Хотів до рідного краю. 15 грудня 1730 р. утік на Україну. Його спіймали аж у Києво-Печерській Лаврі, повернули до Петербурга. Не могли без нього обійтись на царському дворі - отже, мав неабиякий хист.

Любисток грав і співав у Петербурзі багато років. Цариця Єлизавета (на престолі з 1741 р.) прихильно ставилась до нього і тоді, коли він осліп. Його заслуги були щедро відзначені. 14 листопада 1742 р. було його весілля (в царському палаці!). Наступного року (1743 р.) йому за багаторічну вірну службу було надано спадкове дворянство. 1748 р. - сліпому бандуристові присвоєний високий військовий чин полковника.

Данило Бандурка

Прізвисько - "Малий". 1761 р. - заарештований за участь у гайдамацькому русі. З протоколів допитів відомо, що народився він у Києві біля 1738 р. В 10 років пристав до бандуриста, рік навчався в Польщі. Був бандуристом київського губернатора. Той помер і Бандурка пішов на Січ. Грав козакам і тоді, коли ті пішли в гайдамаки. Стеріг майно народних месників, дістав від них нагороду - старенький кунтуш, 2 карбованці й бандуру. У 23 роки - страчений за вироком суду, за те, що допомагав повстанцям.

Остап Вересай

Найвідоміший кобзар XIX ст. Народився 1803 р. на Полтавщині (с.Калюжинці Прилуцького повіту) в сім'ї кріпаків.

Батько був сліпим, грав на скрипці, чим і заробляв собі на хліб.

На четвертому році життя втратив зір. В 15 р. - віддали в науку до одного кобзаря. Та так, як і з Шевченком, було з ним. До другого - той запив. А потяг до бандури був великий, не міг спокійно слухати захожих кобзарів. Навчався у трьох майстрів, але повного, трирічного строку так і не добув. Удосконалював гру на бандурі самотужки.

Подорожуючи, він зайшов у с.Сокиринці і затримався: тут жила вдова Пріська. Її Остап любив ще дівчиною. Цілих 7 років кобзар добивався її згоди на шлюб і добився-таки. Жінка розповідала: "Ох! Одружила мене з цим дідом його бандура: як прийде мене сватати - то й вижену, а як заграє на бандурі - то й заверну". Вересай випросив у пана визвольного листа (бо був кріпаком), одружився й оселився в с. Сокиринцях.

Саме тоді туди приїхав художник Л.Жемчужников. Потоваришував із кобзарем і залишив про нього чудові спогади, намалював його портрет, записав кілька пісень і дум. Завдяки Л.Жемчужникову ми знаємо про манеру виконання О.Вересаєм дум та пісень значно більше, ніж про будь-якого іншого кобзаря сер. XIX ст.

Думи виконував дуже проникливо, навіть плакав, коли виконував думу "Бідна вдова та три сини", вона нагадувала йому про його власну долю. Інтонаційно Остап повторював і виділяв найбільш значущі рядки.

1873 р. - у Києві проходило засідання Південно-Західного відділу Російського товариства. На ньому виступив сам кобзар. Були надруковані реферати О.Русова і М.Лисенка про О.Вересаю.

1875 - О.Вересай прибув до Петербурга вже відомий (1874 р. - III Археологічний з'їзд у Києві. Там виступав кобзар. Слухав і написав про нього французький дослідник А.Рембо).

Виступав у клубі художників, Благородному зібранні, Археологічному товаристві, університеті. Скрізь слухали його уважно й зацікавлено. Помер через 15 років (1890).

Іван Григорович Кравченко (Крюковський)

Народився 1820 р. у м. Лохвиці Полтавської губернії в сім'ї кріпака дворян Крюковських. Тяжке дитинство. В 3 роки взяли до панських покоїв на забаву паничеві. Потім зробили лакеєм-попихачем. Згодом панич поїхав в училище Гадяча, забрав Івана з собою. Бив, щипав, скуб його. В 10 років у Івана почали боліти очі і він почав сліпнути. Панич не вірив і продовжував знущатися.

Батьки Івана робили все можливе, щоб вилікувати сина. Показували його знахарям, а потім возили до лікаря у Полтаву, Катеринослав, Київ. Важко навіть

увити, чого це коштувало кріпакам. Але все було марно - Іван осліп. Тоді старший пан відпустив його на волю, не давши на хати, ні поля. Сказав: “Ти сліпий, нащо тобі хата? Ти у людей де-небудь проживеш”.

Хлопця на 3 роки віддали в науку до кобзаря. Він дійсно став дуже гарним кобзарем. Остап Вересай завжди про нього говорив, що це кобзарський великий талант, і що він грає краще, ніж сам Вересай.

Зовнішність показова. Це був сухорлявий, вище середнього зросту дід з майже білим волоссям до пліч. Дуже багато знав кобзар.

Недостатньо вивченим був репертуар і життя І.Кравченка-Крюковського. Ніхто повністю не записав всіх дум, історичних пісень, ліричних, побутових пісень, псалмів, танцювальних мелодій, які знав Іван Кравченко-Крюковський. У журналі “Киевская старина” в 1904 р. Т.Мартиновичу вдалося надрукувати те, що він записав від кобзаря.

У 1882 р. - записав від Івана думи В.Горленко і надрукував їх з короткою біографією бандуриста. Помер у 1885 році.

Науковим дослідженням українських народних дум займався багато фольклористів, етнографів, мовознавців. Передовий, прогресивний напрям в українській фольклористиці, справді наукове обґрунтування дум, їх цінність, значення пов'язані з іменем М.Т. Рильського.

Із статті М. Рильського “Героїчний епос українського народу”

[...] Дума - це віршований твір, виконуваний (як правило, соло) речитативом, що інколи переходить у більш співучий мелодичний малюнок, під акомпанемент кобзи, або бандури (за нашого часу так зветься один інструмент, що, проте, має різні видозміни), або - рідше - ліри. Рядки в цьому вірші дуже різні довжиною (точніше, кількістю складів). Рима (здебільшого дієслівна) майже обов'язкова, причому часто-густо римується по декілька рядків поспіль:

Тоді ж то Івась Удовиченко, як од Хвилона,

Корсунського полковника, благословеніє принімав,

Сам на доброго коня сідав,

Міждо козацькими таборами пробігав,

Шлик із себе скидав,

Хрест на себе злагав,

Отцеву й материну молитву споминав ... (“Дума про Івася Удовиченка-Кошовченка”)

Думам властиві складні синтаксичні побудови, періодична мова, що чітко відрізняє їх від пісень.

Ф. Колессі вдалося встановити, що при відсутності звичайного для пісень строфічного поділу в думах наявні “поділи на періоди або тиради, тобто такі групи віршів, з яких кожна містить в собі закінчений образ або закруглену думку”.

Ф.Колесса взагалі є перший український фольклорист, який дав точне визначення форми дум.

Відзначимо деякі стилістичні риси, властиві думам. Архаїзми, старослов'янські слова і вислови на зразок “глас”, “глава”, “злато”, “перст”, “прах”, “смиреніє”, “возлюбити”, “вкушати”, “аще”, навіть форми “будеші”, “рече” посідають значне місце в мовному складі дум і виконують певну стилістичну функцію, яку добре розуміли і

творці дум, і їх виконавці. Останні, як, наприклад, Остап Вересай, знали сучасне значення архаїчних чи псевдоархаїчних слів і виразів, пояснювали їх зрозумілими слухачам словами та виразами, але вважали за неприпустиме замінювати їх у самому тексті дум. Вересай, приміром, співав “олци”, пояснюючи, що це - те саме, що й вовки, але співати треба саме так. Він же коментував одно місце в думі: “шабля, меч - усе одно”.

Однакові початки рядків (анафори) - один із звичайних засобів творців дум. Таким самим звичним засобом є і ретардація, навмисне уповільнення розповіді. Часті в думах негативні порівняння:

*Не сива зозуля закувала,
То вдова заплакала...
У святу неділеньку
не сизі орли заклекотали,
Як то бідні невольники
у тяжкій неволі заплакали...*

Тавтологія синонімічна: прохали та благали, знає-відає, плаче-ридає, срібло-злото, кайдани-залізо, козацька-молодецька і т.д.

Тавтологія коренеслівна: біжить-підбігає, живе-проживає, клене-проклинає, квилить-проквилляє, грає-виграває, пити-підпивати.

Постійні епітети: свята неділенька, сизі(ї) орли, орли-чорнокрильці, бідні(ї) невольники, буйний вітер, бистра(я) хвиля, жовта(я) кість, біле (є) тіло.

Треба протє, зауважити, що і однакові початки, і ретардація, і негативні порівняння, і тавтологія, і постійні епітети не є винятковою приналежністю українських дум. Вони властиві і билинам та іншим епічним творам східних слов'ян. Більшість цих засобів використовується авторами епічних творів усіх часів і народів.

Постійний епітет - могутній стилістичний засіб; інколи, правда, він призводить і до безглуздості - наприклад, порада, що її дає мати дочці, жати “зеленеє жито” в українській пісні або ж “біле горло” у “арапина” в пісні сербській.

Гадаю, що слід би звернути увагу і на рису думової поетики, досі належно не вивчену, - оригінальні або принаймі не постійні епітети і образи, що належать, власне, творцям дум. Цікавою особливістю дум є й граматичні неправильності, точніше - відхилення від загальноновживаних мовних норм, які часто зустрічаються в думах і здебільшого продиктовані вимогами ритму і рими. такі незвичні форми дієслів:

Тєє промовляє,
Відтіля *побігає*. (*“Втеча трьох братів із Азова”*)
Івась Коновченко молодого козака повстрічає,
Стремено у груди *поторкає*. (*“Івась Коновченко”*)
Старого козака конем *побиває*,
Меншого під ноги *затоптає*. (*Там же*)

Тут маємо неможливу з погляду граматичних норм форму теперішнього часу від дієслова доконаного виду.

Часто зустрічаються форми находжали, даває, розношали. Залежність цих неправильних або незвичних форм від рими в контексті думи цілком ясна.

Досить звичайне в думах уживання форми кличного відмінка в розумінні називного (“Отамане Матяш Старенький тєє зачуває”; “полковниче Іване Богуне” - в розумінні “полковник Іван Богун”, “корсунський полковник, пане Хвилоне”), а також дивні для

нашого слуху форми кличного (“Алкане-пашо, трапезонський княжату, молодий паняту”).

Є й інші відступи від загальноприйнятих мовних норм. особливу цікавість являють складні, подібні до гомерівських, прикметники та іменники: домодержавець, злосупротивна (хвиля), людославне (Запорожжя) і т. ін. У піснях таких словотворів, скільки нам відомо, нема або майже нема.

Ми говорили про деякі риси схожості між українськими думами, російськими билинами й епічними піснями інших народів. Це, проте, не знімає нашої впевненості в глибокій своєрідності українського думового стилю. Вона надто очевидна.

Говорячи про характер, про внутрішній зміст дум, про світогляд їх складачів і носіїв, відзначимо насамперед властивий епічній поезії українського народу реалізм. Цьому твердженню не суперечить наявність у думах гіперболізму, що виявляється в описах фізичної сили героїв, кількості побитих ними ворогів(турків, татар, польських панів і жовнірів та ін.).

Фантастичний, казковий елемент майже зовсім відсутній у думах, тоді як у російських билинах, сербських та болгарських піснях йому відведено чимале місце. Це, безперечно, пояснюється часом і умовами творіння.

Реалізм описів у думах іноді доходить до дивовижної точності, майже протокольності. так, в одному варіанті думи про Івася Коновченка читаємо: Робилося те діло в суботу, проти воскресенія, на заході сонця.

Або ось початок думи “Про Самійла Кішку”:

Ой із города із Трапезонта виступала галера,

Трьома цвітами процвітана, мальована;

Ой первим цвітом процвітана -

Злато-синіми киндяками побивана;

А другим цвітом процвітана -

Гарматами рештована;

Третім цвітом процвітана -

Турецькою білою габою покривана.

Історики стверджують, що це опис близько передає вигляд старовинної турецької галери, “каторги”.

Перечитайте думу пізнішого часу, скажімо, про Хмельницького і Барабаша або про смерть Хмельницького, і ви, якщо не звертати уваги на історичні неточності, на свавільні зближення далеких по часу подій і т.ін., здивовані будете тверезо-реалістичним тоном розповіді.

Дума про Хмельницького та Барабаша, приміром, передає досить точно історичний факт, як його змальовано у тогочасних українських і польських письменників.

Часто підкреслювані дослідниками ліричні елементи в думах, які старовинні кобзарі називали “жалощами”, справді сильніше виявлені в цих творах, ніж в епосі інших народів. Особливо яскраво виступають ці елементи у невільницькому циклі, що навіть дало привід деяким дослідникам виводити думи взагалі з похоронних плачів, “голосінь”.

В одній із найпоширеніших невільницьких дум звучить такий схвильований плач самого автора думи, який не менш зворушливо передавався справжніми кобзарями-митцями типу Вересая або Крюковського:

Визволь, говподи, всіх бідних невольників

*З тяжкої неволі турецької,
З каторги басурманської,
На тихі води,
На ясні зорі,
У край веселий,
У мир хрещений,
В городи християнські!*

Побіжно відзначимо, що “каторга басурманська”, “мир хрещений”, “городи християнські” - тут категорії не стільки релігійні, скільки національні.

Такий плач, сповнений любові до рідного краю і туги по ньому, міг вирватися з грудей людини, яка сама зазнала всю гіркоту і тягар турецької неволі.

Велика кількість зменшувальних і пестливих іменників у билинах свідчать про особисте, ліричне ставлення їх авторів до зображуваних ними осіб і подій.

Дуже сильні в деяких українських думах риси гумору й сатири. Особливо це стосується думи про козака Голоту, дум періоду національно-визвольного руху XVII ст. і думи про Хвеська Ганжу-Андибера.

[...] Основна провідна риса українського історичного епосу - це патріотизм, безмежна, дійова любов до батьківщини, що проявляється насамперед у воєнному опорі загарбникам і поневолювачам. Риса ця помітна в думах іще раннього періоду, які відбивають боротьбу з турками й татарами.

Особливим піднесенням патріотичного почуття і національної самосвідомості позначені думи й пісні періоду визвольної війни 1648-1654 рр., думи та пісні, присвячені Богданові Хмельницькому і його соратникам - Іванові Богуну, Данилові Нечаяу, Максимові Кривоносу. Глибоким проникненням в суть історичних подій відзначаються думи про Хмельницького та Барабаша і про смерть Хмельницького.

Багато уваги в піснях і особливо в думах приділено святості родинних стосунків. З героями, які не виявляють належної поваги до “отця, матері”, неодмінно трапляються важкі випробування, а то й смерть.

Зворушливо змальовуються в думах та піснях ніжні взаємини брата й сестри, проводи останнього брата на війну і т.д.

Високо ушляблюється в думах (“Самійло Кішка”, “Олексій Попович” та ін.) почуття товаришкості.

Дослідники відзначають, що в історичних думах нема любовних мотивів. Про історичні пісні цього з такою рішучістю сказати не можна.

Високою чистотою етичного ідеалу позначені побутові думи, такі, як “Про сестру та брата” або “Про бідную удову”.

Основним творцем і носієм українського історичного епосу є трудовий народ. Але в створенні його брали участь і люди з книжною освітою, і представники прогресивної частини старшинської верхівки.

Авторами деяких дум могли бути й справді були безпосередні учасники подій, наприклад, воєн або морських походів проти турків, або ж люди, що поділяли ратні подвиги з Богданом Хмельницьким, отже, можливо, і хтось із старшини козацької. Крім того, говорячи про сталість думового стилю, ми повинні пам’ятати про існування кобзарської корпорації, що мала свої організаційні форми і свято берегла словесні і музичні традиції епічного жанру.

У кобзарів та лірників старого часу була навіть своя спеціальна (“лебійська”) мова для порозуміння між собою - так щоб сторонні люди їх не розуміли. Були у них суворі правила щодо навчання мистецтва, щодо іспитів для прийому в коло “майстрів” і т.ін. При всіх цих ознаках ясно, що стиль кобзарської поезії й музики мав свої певні й тверді традиційні й професійні риси.

Спільне та відмінне історичних пісень та народних дум

Українські історичні пісні і народні думи – найкоштовніший скарб волелюбного народу.

Історична пісня – це невеликий усний віршований твір, що співається, в якому зображено важливі події минулого та видатні особи.

Народна дума – це великий епіко-ліричний твір (пісенний) героїчного та соціально-побутового змісту. Історичні пісні і народні думи дуже близькі.

Схожі риси:

- 1) Це вид усної народної творчості (пісенний).
- 2) Автор – народ.
- 3) Спільна тематика:
 - а) боротьба українського народу проти турецько-татарських завойовників;
 - б) зображення подій народно-визвольної війни проти панської Польщі і прославлення героїв цієї війни;
 - в) боротьба проти соціального і національного гніту;
 - г) суспільне життя, побут.
 - 4) Головна рушійна сила історії – народ, герої – вихідці з народу.
 - 5) Правдивість, реалістичність.
 - 6) Визначальна ознака змісту – непримиренне ставлення до несправедливості, пригнічення в громадському і родинному житті).

Відмінні риси:

Історичні пісні

- співаються
- могли виконуватися лірниками, бандуристами, кобзарями (менше)
- невеликі (легко сприймаються)
- варіантність тексту (“Пісня про Байду” – 20 варіантів, “Ой Морозе, Морозенку” – понад 40 варіантів);
- строфічна або куплетна побудова;
- мають сталу форму (4 – рядкова, рідше – дврядкова);
- строфа має переважно рівноскладові рядки;
- римування найчастіше перехресне; буває паралельне, рідко неупорядковане, вільне;
- поетична мова (віршована) ритмічна, милозвучна; мають ніби два крила – текст і мелодія; у тексті є епітети, гіперболи, порівняння, пейзажні мініатюри, антитези, паралелізми

Народні думи

- виконуються індивідуальним співом, речитативом (повільним проказуванням, наближеним до співу, плачем);
- виконуються завжди у супроводі кобзи, бандури, ліри;
- великі (за змістом більші, наповненіші за пісню);
- досконала, відшліфована, своєрідна поетична форма; композиція струнка, стала по формі, але гнучка і вільна щодо словесного і музичного виразу (імпровізується);
- будова: заспів (заплачка), власне дума, кінцівка (епілог, славословіє);
- не мають сталої форми строфи; строфа буває з 2-3-х рядків, 9, 12, 18 і більше; рядки групуються за закінченням думки;
- строфа має нерівноскладові рядки;
- римування довільне;
- поширена синонімічна тавтологія, постійні епітети (сизі орли, буйний вітер, бідні невольники); вводяться ліричні відступи, засоби уповільнення (ретардації); епічні повторення; наявність релігійної лексики; значне місце в композиції займають діалоги.

ТЕМА 7. БАЛАДИ І ЛІРИЧНІ ПІСНІ

Балада належить до найскладніших фольклорних жанрів. Появу балади відносять до Середньовіччя. Провансальці називали цей жанр танцювальною піснею, французи характеризували баладу як ліричний вірш, англійці – як сюжетні поеми ліро-епічного характеру. За визначенням М.Максимовича, М.Костомарова, таким словом в Україні ХІХ ст. називали літературні та народнопісенні твори.

Балада – це невеликий за обсягом віршований сюжетний гостродраматичний ліро-епічний твір, в якому відображаються напружені конфлікти в особистому та громадському житті.

У центрі балади завжди індивідуальна, але суспільно значуща людська доля. Сюжет у баладі стислий, оповідь зосереджена довкола одного, але найважливішого його вузла й ведеться вона швидко, без уповільнень (як це робиться в думках). Будова вірша і строфи в баладі різна, але вільна. Балади співають як соло, так і хором.

У фольклористиці виділяють такі жанрові ознаки балади:

- зачин – звертання до персонажа,
- раптове повідомлення про незвичайні пригоди,
- драматичні колізії,
- трагічні випадки, що справляють сильне емоційне враження на читача.

Ліричний елемент подається в поєднанні з епічним. Наявні естетичне відображення дійсності, романтична піднесеність, елементи фантастики, метаморфози-перетворення, персоніфікація рослин і явищ природи, моралізаторство – повчальний потенціал у вигляді кари або запізнілого каяття злочинців. Розповідь ведеться переважно про виняткові, трагічні випадки, які справляють сильне емоційне враження на слухача. У баладі відсутні детальні описи, повтори, які є характерними для героїчного епосу, швидкий і напружений розвиток дії.

За сюжет, як правило, балади мають сумно-ефектну подію (вбивство, отруєння, помста). М.Драгоманов зазначав, що балада не дає конкретних імен і конкретних обставин. А В.Белінський наголошував, що для балади головне не подія, а почуття, які вона збуджує, змушуючи нас співпереживати трагічній долі тих, що постраждали безневинно.

Для поезики балад характерні діалоги, психологічні паралелізми, метафоричність, гіперболізація, постійні народні порівняння, епітети, символіка, повтори, зменшено-пестлива, емоційно забарвлена лексика.

Ліричними піснями цікавилися з давніх-давен. Згадки про них є в стародавніх літописах. Лірична суть багато в чому визначає специфіку поетичного змісту і форму пісень, спосіб їх виконання. Не підлягає сумніву, що лірична пісня існує й існуватиме завжди, що саме в розвитку цього жанру простежується наростання реалізму в фольклорі, причому пісні пізнішого походження ближчі до реального життя й соціальної боротьби.

Вивчення українських народних ліричних пісень розпочалося в ХІХ ст. М.В.Гоголь у статті “О малороссийских песнях” (1834) першим висловив глибоко наукові думки про зв’язок народної лірики з життям народу, охарактеризував стилістичні особливості ліричної пісні.

Із статті М.В.Гоголя “Про малоросійські пісні”

Це народна історія, жива, яскрава, сповнена барв, істини, історія, яка розкриває все життя народу. Якщо його життя було діяльне, різноманітне, свавільне, сповнене всього поетичного, і він, при всій багатобічності його, не здобув вищої цивілізації, то весь запал, все сильне, юне буття його виливається в народних піснях. Вони - надгробний пам’ятник минулого, більше ніж надгробний пам’ятник: камінь з красномовним рельєфом, з історичним написом - ніщо проти цього живого літопису, який говорить,

співає про минуле. В цьому відношенні пісні для Малоросії - все: і поезія, і історія, і батьківська могила. хто не зрозумів їх глибоко, той нічого не знає про колишній побут цієї квітучої частини Росії. Історик не повинен шукати в них вказання дня і числа битви або точного пояснення місця, вірної реляції; в цьому відношенні небагато пісень допоможуть йому. Але коли він захоче пізнати справжній побут, стихії характеру, всі найтонші відтінки почуттів, хвилювань, страждань, радощів описуваного народу, коли захоче випитати дух минулого віку, загальний характер всього цілого і окремо кожного частково, тоді він буде задоволений цілком; історія народу розкривається перед ним в ясній величі.

Пісні малоросійські можуть цілком назватися історичними, тому що вони не відриваються ні на мить від життя і завжди відповідають тодішньому моментові і тодішньому стану почуттів.

Інша частина пісень малює другу половину життя народу: в них розкидано риси побуту домашнього; тут в усьому цілковита протилежність. Там тільки козаки, тільки військове, бівуачне і суворе життя; тут, навпаки, тільки жіночий світ, ніжний, журливий, сповнений кохання. Ці дві статі бачились між собою найкоротший час і потім розлучались на цілі роки. Роки ці минали для жінок в журбі, в чеканні своїх чоловіків, коханих, які промайнули перед ними в своєму пишному військовому вбранні, як сон, як мрія. Від того кохання їх стає надзвичайно поетичним.

[...] Можна навести тисячі пісень. Всі вони милозвучні, запашні, різноманітні надзвичайно. Скрізь нові барви, скрізь простота і невимовна ніжність почувань. Де ж думки в них торкнулись релігійного, там вони надзвичайно поетичні. Їх не дивують колосальні утвори вічного творця: цей подив охоплює вже того, хто став на вищий ступінь самопізнання; але їх віра така невинна, така зворушлива, така непорочна, як непорочна душа немовляти. Вони звертаються до бога, як діти до батька; вони вводять його часто у побут свого життя з такою невинною простотою, що щире зображення його стає у них величним у самій простоті своїй. Від цього найбільш звичайні предмети в їх піснях повиваються невимовною поезією, чому ще більше допомагають залишки обрядів древньої слов'янської міфології, які вони підкорили християнству. На всьому печаті чистого первісного дитинства, отже, і високої поезії. Виклад пісень їхніх, як жіночих, так і козацьких, майже завжди драматичний - ознака розвитку народного духу і діяльного, неспокійного життя, яким довго жив народ. Пісні їх майже ніколи не перетворюються на описові і не займаються довго зображенням природи. Природу в них ледве тільки видно в куплеті; та проте риси її такі нові, тонкі, чіткі, що подають весь предмет; а втім, до них вдаються для того тільки, щоб сильніше висловити почуття душі, і тому явища природи покійно йдуть у них за явищами почуттів. Те саме у них подається разом і в зовнішньому, і у внутрішньому світі. Часто замість цілого зовнішнього є тільки одна риса, одна частина його. В них ніде не можна знайти такої фрази: Був вечір; але замість цього говориться про те, що буває ввечері, напр.:

Йшли корови із діброви, а овечки з поля.

Виплакала карі очі, край милого стоя.

Через те дуже багато хто, не зрозумівши, вважав подібні звороти нісенітницею. Почуття у них виявляється раптом, сильно, різко і ніколи не охолоджується довгим періодом. У багатьох піснях нема однієї загальної думки, так що вони схожі на ряд куплетів, з яких кожний має в собі окрему думку. Іноді вони здаються зовсім безладними, тому що складаються в одну мить, і через те що зір народу живий, то

звичайно ті предмети, які перші впадають в очі, перші входять і в пісні. Та зате з цієї строкатої купи виступають такі куплети, які вражають найбільш чарівною безпосередністю поезії. Найяскравіший і найвірніший малюнок і найдзвінкіша звучність слів разом поєднуються в них.

Віршування малоросійське найзручніше для пісень: в ньому поєднуються разом і розмір, і тоніка, і рима. Падіння звуків у них швидке, бистре; через те рядок ніколи майже не буває занадто довгий; якщо це і трапляється, то цезура посередині, з дзвінкою римою, розкриває його. Чисті, протяжні ямби рідко трапляються; здебільшого швидкі хореї, дактилі, амфібрахії летять швидко, один за одним, примхливо і вільно змішуються між собою, утворюють нові розміри і роблять їх різноманітними надзвичайно. Рими звучать і стикаються одна з одною, як срібні підкови танцюючих. Вірність і музикальність вуха - загальна властивість їх. Часто весь рядок буває співзвучний з іншим, незважаючи на те що іноді у обох навіть рими нема. Близькість рим дивовижна. Часто рядок двічі терпить цезуру і двічі римується до замикаючої рими, якій, крім того, дає відповідь другий рядок, теж двічі співзвучний на середині. Іноді зустрічається така рима, яку, видимо, не можна назвати римою, але вона така вірна своїм відбиттям звуків, що подобається іноді більше, ніж рима, і ніколи б не спала на думку поетові з пером в руці.

Характер музики не можна визначити одним словом: вона надзвичайно різноманітна. У багатьох піснях вона легка, граціозна, ледве тільки торкається землі і, здається, пустує, грається звуками. Іноді звуки її набирають мужнього характеру, стають сильними, могутніми, міцними; стопи важко б'ють в землю, і, здається, начебто під них можна танцювати самого тільки гопака. Іноді звуки її стають надзвичайно вільними, широкими, змахи гігантськими, силкуючись охопити безмір простору, і вслухаючись в них, танцюрист почуває себе велетнем: душа його і вся істота росте, розширюється безмежно. Він відривається раптом від землі, щоб сильніше вдарити в неї блискучими підковами і знятися знов угору. Що ж до музики смутку, то її ніде не чути так, як у них. Чи це туга за перерваною юністю, якій не дали довеселитися; чи це скарги на безпритульне становище тодішньої Малоросії..., але звуки її живуть, печуть, надривають душу. Російська тужлива музика виражає, як справедливо зауважив М.Максимович, забуття життя: вона прагне втекти від нього і заглушити повсякденні нужди і турботи; але в малоросійських піснях вона злилася з життям - звуки її такі живі, що, здається, не звучать, а говорять, говорять словами, промовляють, і кожне слово цієї яскравої мови проймає душу.

ТЕМА 8. ПІСНІ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Пісні літературного походження – це твори, що увійшли в народну словесність із професійної літератури. Явище впливу літератури на фольклор почало фіксуватися орієнтовно в XVII ст., коли в літературі виокремлюється світська тематика. Найчастіше така взаємодія і взаємовплив стосувалися пісень, створених певними авторами, популярними серед народу настільки, що їхнє авторство поступово втрачалося.

Пісні літературного походження мають певні відмінності від народних. Серед таких відмінних рис дослідники визначають рівень індивідуалізації: ліричний герой має власне, філософське бачення світу, його почуття виходять за рамки народної психології, драматизуються, поетизуються, що підтверджується нетрадиційними для

фольклору порівняннями, епітетами, метафорами, наявністю елементів пейзажу, оригінальної ритмомелодики тощо.

Тільки інколи народ бере твори авторів без змін. Частіше народ змінює, шліфує, довершує не тільки текст, а й форму пісні. Він бере в скарбницю своєї творчості те, що близьке йому за ідейним спрямуванням і художніми образами, те, що зрозуміле йому й відповідає його духові й художнім уподобанням.

До найдавніших пісень літературного походження (XVIII ст.) фольклористи відносять пісні „Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці”, „За світ встали козаченьки”, „В кінці греблі шумлять верби” (за народними переказами, автором їх є Маруся Чурай). Семену Климовському приписується авторство широко відомої серед багатьох народів української пісні „Їхав козак за Дунай”.

Народними піснями стали твори Григорія Сковороди „Всякому городу нрав і права”, „Ах поля, поля зелени”, „Ох ти, птичко-желтобоко”.

У XIX ст. широко популярними стали пісні Степана Писаревського „За Немань іду” (ця пісня була покладена на музику В.Александровим, він же написав однойменну оперету на її сюжет), пісні Івана Котляревського „Ой доля людська”, „Віють вітри, віють буйні”, „Видно шляхи полтавські”, „Чого ж вода каламутна”, „Ой я дівчина полтавка” та ін. (поет вміло використав багатства народної поезії, повернувся до народної мови).

Українські поети-романтики XIX ст. зуміли створити такі шедеври, які теж стали народними піснями („Туди мої очі”, „Дивлюся на небо та й думку гадаю” Михайла Петренка, „Гуде вітер вельми в полі”, „Не щибечи, соловейку” Віктора Забіли, „Ой казала мені мати” Петра Гулака-Артемівського, „Скажи мені правду, мій добрий козаче” О.С.Афанасьєва-Чужбинського).

Чим досконаліший твір письменника, тим менше він зазнає доробок і змін. Через свою високу ідейність і поетичну майстерність твори Тараса Шевченка таких змін мають найменше („Реве та стогне Дніпр широкий”, „Зоре моя вечірняя”, „Садок вишневий коло хати”, „Нащо мені чорні брови”, „Так її доля” та багато ін.). Не тільки вірші Шевченка, а й уривки з його балад і поем стали народними піснями, тільки Микола Лисенко поклав на музику близько 90 творів поета.

Поети другої половини XIX ст. подарували народові такі пісні:

„Повій, вітре, на Україну” (Степан Руданський),

„Журба” (Леонід Глібов),

„Ніч яка місячна, зоряна, ясна” (Михайло Старицький),

„На вулиці скрипка грає” (Марко Кропивницький),

„Ой ти, дівчино, з горіха зерня” (Іван Франко),

„Стояла я і слухала весну” (Леся Українка) та ін.

Початок XX ст. приніс багато нових пісень. Народними стали твори „Ой у лузі червона калина”, „Боже, великий, єдиний” (Олександр Кониський), „Вічний революціонер” (Іван Франко), „Чуєш, брате мій” (Богдан Лепкий). Вони наповнені новим змістом, стали національними гімнами.

Покоління середини і II пол. XX ст. виросло на піснях Олександра Олеся („Сміються, плачуть солов’ї”, „Айстри”), Андрія Малишка („Рідна мати моя”, „Моя стежина”, „Вчителько моя”), Максима Рильського („На білу гречку впали роси”), Василя Симоненка („Виростеш ти, сину”), Дмитра Павличка („Два кольори”), Володимира Івасюка („Червона рута”) і т.д.

ТЕМА 9. КОЛОМИЙКИ І ЧАСТІВКИ

Коломийка – весела жартівлива чи лірична співанка танцювального характеру. Як правило, це коротка, найчастіше дворядкова пісня, кожен рядок якої складається з 14 складів, з паузою після 8 складу. Можливо, назва пов'язана з назвою міста Коломия, або назвою гуцульського танку „коломийка” (коло), де ця пісня виступає як приспівка до танцю. Твори такого типу відомі з XV ст. Коломийки розрізняють кількох видів: родинно-побутові (кохання, родинні стосунки), соціальні (панський гніт, рекрутчина, тяжка виснажлива праця), еміграційні.

Серед ознак коломийки слід виділити лаконізм, пісенно-поетичне начало, відповідну міміку, усталену поетику, традиційні образи-символи, постійні епітети, метафори, персоніфікацію (звернення до природи, мов до живої істоти).

Коломийкам не властива споглядальність. Автор і виконавець у коломийках – це одна особа, що розкриває душу, розповідає про власні пригоди, враження. Більшість коломийок оптимістичні, радісні.

Влучну характеристику коломийок запропонував Іван Франко: „Вони (коломийки) складаються на широкий образ нашого сучасного народного життя, безмірно багатий деталями і кольорами, де бачимо сльози й радощі, працю і спочинки, турботи і забави, серйозні мислі нашого народу в різних його розверстуваннях, його сусідів, його соціальний стан, його життя громадське й індивідуальне від коліски до могили, його традиції й вірування, його громадські й етичні ідеали”.

Частівка (частушка) – чотирирядкова пісня, що характеризується різноманітністю римування. Для цього пісенного жанру, як і для коломийки, характерна динаміка ритму, чіткість думки, притаманна влучність порівняння, об'ємність образу, гумористична чи сатирична спрямованість.

Частівка, як і коломийка, не стільки описує певні життєві події, факти, скільки передає ставлення співців до них, відображає мораль, настрій, психологію.

Твори обох жанрів відзначаються імпровізаційним, експромтним характером. Леся Українка наголошувала, що в ліричних піснях і коломийках можна найкраще побачити народну вдачу.

Українські частівки часто близькі до російських частушок. Вони дуже тісно пов'язані із сучасністю. Частушка виражає один момент, одне короткочасне переживання людини в дану хвилину. Назва поширилась під впливом російської *частушка*, яку вперше було офіційно вжито знавцем народної творчості, письменником і педагогом Г.І.Успенським у статті „Нові народні пісні” (1889). В Україні слово *частівка*, *частушка* тлумачилося і як *витрибенька*, *коротушка*, *триндичка*, *коротенька пісня*, *дріботушка* тощо.

Коломийки і частівки відтворюють дві найважливіші частини людського життя – внутрішній світ людини, її місце в найближчому для неї середовищі – сім'ї, роді, серед друзів і ворогів, її фізичний і духовний розвиток та її ставлення до суспільства, місце в ньому. Щодо цього всі коломийки і частівки можна поділити на дві основні групи: родинно-побутові і соціально-побутові.

ТЕМА 10. НАРОДНІ КАЗКИ

Казка – жанр усної народної прози: епічні оповідання алегоричного, повчально-розважального, чарівно-фантастичного, героїчного або побутового змісту з установкою на вигадку.

Умовно український казковий епос поділяють на казки про тварин, чарівні, соціально-побутові. Існують також новелістичні, гумористичні казки, казки-легенди, казки-анекдоти, казки-притчі.

Казка фіксує національні традиції. Мотиви, теми, образи, мова казок як невід’ємної складової усної народної творчості представляють самостійний світ, особливий для кожного народу, що впродовж історії розвивався у певних суспільно-економічних умовах.

У центрі казки завжди перебуває герой-добротворець і антигерой-злотворець.

Казка обрамляється традиційними висловами, початковими та фінальними формулами-кліше.

Для композиції казки характерні: єдиний початок (анафоризація), триразове повторення певних подій (ретардація), градація дії (наростання ефекту). Художній рівень казки залежить від рівня майстерності записувача, бо фольклорний твір позначений імпровізацією.

Казки є тим неоціненним духовним багатством, у якому з найбільшою силою виявилися сподівання і надії народних мас. Українські казки відомі ще з найдавніших часів, хоч збирання і дослідження їх почалося порівняно пізно.

Кращі праці про казки належать І.Я.Франку, В.М.Гнатюку. Велику роль у вивченні казок відіграв О.М.Горький. Цілу систему поглядів на казку він висловив у праці “Про казки”.

Із статті О.М. Горького “Про казки”

У світі немає нічого, що не може бути повчальним, - немає і казок, які не містили б у собі матеріал “дидактики”, повчання. У казках передусім повчальна “вигадка” - подиву гідна здатність нашої думки заглядати далеко вперед факту. Про “килими-самольоти” фантазія казкарів знала за десятки років до винайдення аероплана, про чудесні швидкості пересування у просторі провіщала задовго до паровоза, до газо- й електромотора.

Я думаю, що саме фантазія, “вигадка” створила і виховала теж одну з дивовижних властивостей людини - інтуїцію, тобто “домисел”.

В художній літературі фантазія, вигадка, інтуїція також відіграють вирішальну роль. Мало спостерігати, вивчати, знати, необхідно ще й “вигадувати”, створювати. Творчість - це сполучення безлічі дрібних речей в одне більш або менш велике ціле довершеної форми.

Серед чудових пам’яток усної народної творчості “Казки Шахради” є пам’яткою найбільш монументальною. Ці казки з подиву гідною довершеністю виявляють прагнення трудового народу віддатись “чарам солодких вимислів”, вільній грі словом, виявляють бурхливу силу барвистої фантазії народів Сходу - арабів, персів, індусів. Це словесне ткання народилося в силу давнину; різнобарвні шовкові нитки його простяглися по всій землі, вкривши її словесним килимом дивовижної краси.

Вчені спеціалісти встановили, що казки китайців були зібрані і вже надруковані за 2200 років до нашої епохи - до “різдва Христового”, як говорилося раніше, - і що в цих казках є багато спільного темами, смислом з казками індусів і європейських народів. Це

твердження дає мені право думати, що питання про поширення казок правильно розв'язують ті спеціалісти, хто - як наш знаменитий Олександр Веселовський - пояснював тематичну спорідненість і дуже велике поширення казок запозиченням їх одним народом у другого. Запозичення - не завжди перекручення, іноді воно доповнює до кращого.

Навряд чи можна сумніватися в тому, що процес запозичення і доповнення стародавніх казок особливостями побуту кожної раси, нації, кожного класу відіграв дуже значну роль у розвитку культури розуму й народної творчості. Люди знайомляться з новими речами не тільки безпосередньо бачачи і сприймаючи дотиком речі, але і з розповідей про речі. Мабуть, казки повинні були сприяти розвитку деяких ремесел: гончарного, ковальського, ткацького, збройового та інших. Ручні ремесла переходять у мистецтво, як говорять нам музеї. Думаю, що знайдеться і ще немало доказів культурного впливу казок. [...]

Особливо значним і незаперечним є вплив усної творчості на літературу писемну. Казками і темами казок з давніх-давен користувалися літератори всіх країн і всіх епох.

ТЕМА 13. НАРОДНА ДРАМА. ВЕРТЕП

Народна драма – це сукупність різних за формою і способом виконання уснопоетичних творів, які склалися для театралізованої гри.

Характерні ознаки народної драми: синкретичність (поєднання слова, співу, танцю), імпрровізація, комізм і пародія. Казки, хороводні пісні, календарно-обрядова поезія, весільні обряди виконувались у драматизованому вигляді, вертеп, народні сценки ставились самодіяльними акторами або за допомогою ляльок, а музичним супроводом були сопілка, скрипка, бубон, цимбали.

Серед видів народної драми вирізняється ляльковий театр-драма „Вертеп”. Це давня обрядова форма українського народного театру, своєрідне поєднання народної і книжної культури. Назва походить від праорійських слів-архетипів „вер”, „вир”, що означають „вирувати”, „повертатись”, „відроджуватись”, „рости”, а „теп” – благословенний потік світлих космічних вод, світової річки. Вік вертепу – біля десяти тисяч. Драматичне мистецтво зародилось у Давній Греції на ґрунті культових свят, пов'язаних зі смертю та воскресінням Бога Діоніса. Першопочатково це було обрядове священнодійство, головним ритуальним моментом якого була пісня-молитва-колядка. Таке тлумачення вертепу на честь народження Христа виникло у зв'язку з розповсюдженням на наших землях християнської ідеології, яка переосмислила народну культуру. Саму назву вертепу стали тлумачити як печеру, де, за легендою, Марія народила Христа.

Творцями вертепу були студенти Києво-Могилянського колегіуму. Вертепників називали річними гістьми, адже вони раз у рік приносили людям добру звістку про народження Сонця і бажали гарного врожаю. Вертепники носили з собою восьмикутну зірку – знак Коляди-Радості і співали: „Нова рада встала, що на небі хвала. Над Вертепом зізда ясна увесь світ возсіяла”. Важливим ритуальним елементом вважався сміх, що збуджує людей, тому популярними були інтермедії. Вистава вертепу відбувалась у спеціально пристосованій двоповерховій скриньці, що мала вигляд будиночка. Діяли тут ляльки, зроблені з дерева. Вертепник, стоячи за скринькою, керував рухами ляльок за допомогою дротиків і говорив за кожен дійову особу, змінюючи голос. На верхньому поверсі ставили канонічну релігійну

драму про народження Христа та винищення Іродом немовлят. На нижньому поверсі відбувалась вистава з розвиненою драматичною дією, сповненою комічних побутових і гострих сатиричних сцен соціально-економічного і політичного характеру. Вертепна драма за своїм характером є реалістичною.

Одним із ранніх різновидів народної драми є пісня-гра. Віддавна ці ігри мали магичний характер – закликання весни, дощу, врожаю, відзначалися імітацією рухів трудової діяльності. Одним із різновидів народної драми є „Весілля”, головними героями в ній виступають князь, княгиня, бояри, світилки, котрі виконують ряд функцій весільного обряду: сватання, заручини, плетіння вінка, гільце, дівич-вечір, коровай, саме весілля.

Відомі народні драми – „Мак”, „Перепілка”, „Подоланочка”, „Кострубонько”, „Коза”, „Млин” і т. д. У народній драмі завжди перемагає справедливість і карається зло, свавілля, тому вона пройнята оптимістичним, життєстверджуючим настроєм.

ТЕМА 14. ДИТЯЧИЙ ФОЛЬКЛОР

Вислів *“дитячий фольклор”* увели в наукову термінологію фольклористи в середині 20-х років. Однак щодо класифікації дитячого фольклору за жанрами, то його дослідники не прийшли до єдиної думки.

Шляхи виникнення і розвитку дитячого фольклору різноманітні. Колискові пісні, пестушки і утішки були створені, наприклад, з метою приспати або потішити дитину, десь в порівняно пізній час осілого землеробства, можливо, самими матерями, а можливо, і нянями, серед яких були також діти. Жартівливі ж пісні з цікавим сюжетом, заклички, примовки, загадки, казки, ігри, які в свій час мали і обрядовий характер, перейшли в дитячий репертуар з фольклору дорослих. Окремі скоромовки, лічилки та дражнилки хоч і створювалися самими дітьми, але часто з допомогою дорослих. Чітко визначити межі дитячого фольклору дуже важко, оскільки процес засвоєння дітьми народнопоетичних творів з репертуару дорослих відбувається безперервно. Значне місце в українському фольклорі займають колискові пісні, що мають велику естетичну, пізнавальну та виховну цінність.

У багатьох колискових піснях яскраво виявлені соціальні мотиви - це свідчить, насамперед, що їхні творці - трудящі. Бавлячи немовля, йому співають про те, що його батько “на подолі, а мамуня в полі”, “піду в поле на роботу”, “піду до роботи зрана”, “буду кужіль прясти” та ін.

У колискових піснях говориться і про “шовкові вервечки, мальовані бильця, срібні колокольця”, які виражають, певно, мрії матері про щасливе майбутнє дитини.

Широко відображена в колискових піснях природа, яка виступає активною помічницею матері.

В українських народних колискових піснях, як і в аналогічних творах інших слов'янських народів, часто співається про “кота-коточка”, “сірого, білого, волохатого”, можливо, тому, що кіт своїм воркотанням сприяє засипанню дитини.

Народні колискові пісні відзначаються художньою довершеністю, влучністю епітетів і метафор, дотепністю, легким гумором...

Часто колискові пісні набувають рис пестушок та утішок. Коли пестують і забавляють дитину, вже звертають увагу на її ручки, ніжки тощо. Бажають дитині:

Соньки-дрімки в колисоньки,
Добрий розум в голівоньку,

Своєрідною словесною грою є скоромовки, які розвивають у дітей кмітливість, відчуття слова, звукового складу. Частина їх створена дітьми, частина успадкована від дорослих.

Чи не найбільше творчої фантазії дітей проявляється у лічилках, що виконуються перед грою для визначення ролі окремих гравців або поділу їх на групи. Лічилки здебільшого виконуються речитативом.

Надзвичайно різноманітні дитячі ігри. Окремі з них за своїм походженням сягають у глибину віків, наприклад, “А ми просо сіяли”, інші набагато пізнішого походження. Як відомо, перші фольклорні твори були переважно пов’язані з різними трудовими процесами, зокрема мисливством, рибальством і землеробством.

Гра “А ми просо сіяли” свідчить про трудову основу народної поетичної творчості взагалі. Про її давнє походження свідчить і мотив купівлі-продажу дівчини і характерний приспів “Ой дід ладо...”

Розподіл учасників цієї гри на два табори теж має свою історію. В давніх колових танках-хороводах брали участь члени одного роду або статі, тоді як в розстановці гравців у дві супротивні лави відбивалися зіткнення двох родів чи статей.

Давні за походженням і дитячі ігри “Мак” (“Ой на горі мак”) і “Льон” (“По горі льон, льон”). В них, як в попередній грі, відбиті трудові землеробські процеси.

Чимало ігор перейшло до дітей з дівочих весняних і літніх танків, зокрема такі, як “Перепілка”, “Подоряночка”, “Молодчик”, “Огірочки” тощо.

До дитячого фольклору належить також багато казок та загадок. Більшість з них, звичайно, не створювалися спеціально для дітей, але пізніше остаточно перейшли в дитячий репертуар. Такі казки в народі дістали назву “дитячих”.

До малих жанрів дитячого фольклору належать прислів’я, приказки, загадки. Деякі фольклористи ще відносять сюди скоромовки.

ТЕМА 15. ТРАГЕДІЯ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР. У ФОЛЬКЛОРИ УКРАЇНИ

Період з кінця 20-их – початку 30-их років ХХ ст. – найтрагічніший в історії українського народу. Проте до проголошення 1991 року Україною незалежності він залишався білою плямою насамперед для самих українців, оскільки тоталітарна більшовицька система працювала на те, аби в народі витравити історичну пам’ять. Сама лише згадка про голод кваліфікувалася як злісна антирадянщина. Отже, голодомор, спрямований на винищення цілого народу, з мільйонами загиблих мав канути в забуття. Лише 1993 року Україна вперше за шістьдесят літ вшанувала пам’ять своїх земляків. Лише в умовах суверенної держави українці дістали можливість подивитися на свою минувшину очима правди.

Народна пам’ять воскресила найболючіші спогади про тяжкі страждання в роки геноциду проти цілого народу, відбивши їх у народних поетичних та прозових творах.

Фольклор про 1932-1933 рр. – це насамперед відбита в народній пам’яті правда про голодомор, правда, яка потрібна усій державі, кожній людині у її прагненні до самопізнання. Поетичний і прозовий фольклор несе в собі величезний матеріал для вивчення людської душі, психології людини в нелюдських умовах її існування.

Зразки народної творчості розкривають силу духу українського народу в його намаганні знайти духовну опору в минулому, в його традиціях, врятувати свій внутрішній світ від морального падіння, знайти в собі сили для виживання.

До теми голоду зверталася увага в багатьох жанрах фольклору. Так, прислів'я і приказки як узагальнена пам'ять народу, "звід правил, якими людина має керуватися у повсякденному житті" (як зазначає М.Шумада), ілюструють жанрову своєрідність та тематичну багатогранність у зображенні голоду.

Буксир хліб весь забирає: хай люд з голоду вмирає.

Серп і молот принесли голод.

Лободи накришила, соломи натовкла і плецики спекла – от їжа така.

От за тії колоски відбула я в Соловки.

У колгоспі добре жити: один робить – десять спить.

Ні куска хліба, ні солі дрібка, ні страви ложки, ні води корця.

Їсти – аж живіт до спини тягне.

Нема оченаш – нема хліба.

На чужій землі не доробиш хліба.

Щоб лиха не знати, треба своїм плугом та на своїй ниві орати.

Ти хоч плач, хоч ридай, а заяву в соз подай.

На думку С.Мишанича, "джерелом усього пареміографічного фонду було насамперед реальне життя".

В умовах голодомору 1932-1933 років яскраве відображення знайшла народна поезія суспільно-побутової тематики, яка часто використовувалася як співанки. Виходячи із специфіки жанру. У народній поезії, на відміну від прислів'їв і приказок, створюються ширші картини буття: в них ідеться про "куркулів", чії діти "плачуть по дорозі", бо "мати в созі, батько в созі"; розкуркулення, працю в колгоспі і майнове становище селян-колгоспників, яке програє у порівнянні з рівнем життя одноосібників; становище дітей у колгоспах, репресії, діяльність буксирів; про їжу голодуючих; великий пласт складають вірші антипартійного, антирадянського спрямування з викриттям у них образів і політики керівників держави – Леніна, Сталіна та ін. .

У числі традиційних засобів творення образної системи у народній поезії про голодомор пріоритетності набувають гумор, іронія, сарказм, з котрих прочитується не лише прагнення висміяти винуватців усенародної біди, а й захистити націю у такий своєрідний спосіб. За фольклорними традиціями у народну поезію про голодомор вводяться алегоричні образи.

*Устань, Ленін, подивися,
До чого ми дожилися:
Ловим миші та товчем –
Лемішаники печем.*

*Свині нині не кричать,
Не реве худоба –
Викинь зуби на полицю
Та лягай до гроба.*

*Хотіли стать хазяями
При совітській владі,
Як залишимося живими,
То будемо раді.*

*Колосочки я збрала
На колгоспнім полі,
І за це мені дали
Десять літ неволі.*

*В 32-му году
Люди їли лободу.
В 33-му году
Стали мерти на ходу.*

*Ходить Сталін та й питає,
Чого дітям не хватає.
- Нема хліба, нема солі,
А до того іще й голі.*

*Ні корови, ні свині,
Тільки Ленін на стіні,
Ще й показує рукою,
Куди йти за кропивою*

*Ой ви жорна мої,
Щебетушечки,
Меліть з кори борошенце
На пампушечки.*

В роки голодомору була досить відомою “Дума про голод”, яку склав і співав кобзар Є.Мовчан. Тільки завдяки випадкові він залишився живим. Але за виконання цієї думи постраждало близько 225 кобзарів та лірників у Харкові, котрих зібрали туди наприкінці 1934 року “нібито на слет народних співців” і за “містом усіх розстріляли” (Г.Міняйло).

ПЕРЕЛІК ТЕКСТІВ НАРОДНИХ ПАМ’ЯТОК ДЛЯ ВИВЧЕННЯ НАПАМ’ЯТЬ

Зразки календарно-обрядової поезії (веснянки, русальні пісні, купальські, жнивні пісні, щедрівки, колядки, новорічні посівальні пісні).

Прислів’я і приказки (не менше 10). Загадки.

Казки (розповіді 2-3 зразки).

Ліричні пісні (про кохання, чумацькі, жартівливі, сатиричні, рекрутські та солдатські пісні та ін.).

Легенди і перекази (переповісти по 2-3 зразки).

Дитячий фольклор (по 2-3 забавлянки, колискові пісні, скоромовки, дражнилку, мирилку, закличку, загадки, прислів’я і приказки).

Історична пісня (уривок за власним вибором).

Дума (уривок за власним вибором).

1-2 зразки весільної обрядової поезії.

Замовляння.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Значення науки про фольклор та її проблеми.
2. Фольклор, його специфіка, головні ознаки.
3. Збирання і вивчення фольклору. Фольклористика як наука.
4. Наукові школи у фольклористиці.
5. Трудові пісні і замовляння.
6. Походження обрядової поезії, її зв’язок з трудовою діяльністю людей.
7. Поняття про обряд, роль магії в ньому. Поганські обряди і християнство.
8. Колядки і щедрівки. Новорічні посівальні пісні.
9. Веснянки, купальські пісні.
10. Русальні пісні.
11. Жнивні пісні.
12. Весільна обрядова поезія.
13. Українські голосіння
14. Загадки, їх походження, художні особливості.
15. Жанрова специфіка прислів’їв і приказок.
16. Тематичні групи прислів’їв і приказок.
17. Жанрові ознаки казки.
18. Казки про тварин. Тема, ідея, образи, поетика і стиль.
19. Героїко-фантастичні казки. Характер вимислу, реальна основа, структура.

20. Соціально-побутові казки, їх різновиди. Ідейна спрямованість і життєвий зміст. Художня форма.
21. Легенди і перекази. як художнє відображення історії народу, його світогляду і поетичної культури.
22. Легенди і перекази в художній літературі.
23. Анекдоти. Тематика, ідейно-художнє спрямування, особливості.
24. Думи. Історична основа виникнення дум. Жанрові особливості дум.
25. Думи про героїчну боротьбу українського народу проти турецько-татарських загарбників та про турецьку неволю.
26. Думи про героїчну боротьбу українського народу проти шляхетсько-польського поневолення.
27. Думи про класову боротьбу трудящих.
28. Суспільно-побутові думи.
29. Творці і виконавці дум.
30. Поетика дум.
31. Жанрові прикмети історичних пісень.
32. Історичні пісні про боротьбу з турецько-татарськими загарбниками.
33. Історичні пісні про народно-визвольну війну 1648-1654 рр.
34. Історичні пісні про війну 1812 р.
35. Історичні пісні про стихійні селянські повстання їх героїв.
36. Спільне та відмінне історичних пісень та народних дум.
37. Художні особливості історичних пісень.
38. Балади, історико-тематичний огляд.
39. Жанрові особливості ліричних балад і пісень.
40. Теми і образи родинно-побутових пісень.
41. Тематичні групи суспільно-побутових пісень.
42. Чумацькі пісні, їх особливості.
43. Художні особливості ліричних пісень.
44. Народні пісні літературного походження XVIII ст.
45. Пісні літературного походження XIX – поч. XX ст.
46. Особливості творчої роботи народу над віршами поетів.
47. Коломийки і частушки, ідейно-тематичний аналіз.
48. Художні та композиційні особливості коломийок і частушок.
49. Народна драма. Вертеп.
50. Дитячий фольклор.
51. Трагедія голодомору 1932–1933 рр. у фольклорі України
52. Традиції і сучасність у фольклорі.
53. Фольклор і література.
54. Вивчення усної народної творчості у загальноосвітній школі.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

АЛІТЕРАЦІЯ – стилістичний прийом, що полягає в повторенні однакових чи подібних за звучанням приголосних з метою підсилення інтонаційної виразності й музичності вірша

АНАФОРА – єдинопочаток; одна з риторичних фігур; вживаний на початку віршових рядків звуковий, лексичний повтор чи повторення протягом цілого твору або його частин синтаксичних, строфічних структур

АНЕКДОТ – (від гр. *anekdotos* - неопублікований) - коротке усне жартівливе оповідання з несподіваним закінченням

АНТИТЕЗА – стилістична фігура, суть якої полягає в різкому протиставленні контрастних предметів, понять, явищ та їх властивостей. Антитеза виражається здебільшого антонімами – словами з протилежними значеннями

АПОКРИФІЧНІ ЛЕГЕНДИ – це легенди, що виникли на противагу біблійним та євангельським розповідям про створення світу, про перших канонізованих церквою святих тощо. Апокрифічні легенди відомі з часів Київської Русі

АПОСТРОФА – стилістична фігура, звертання до відсутньої особи, як до присутньої, до персоніфікованих явищ природи. Апострофа притаманна народній свідомості, зумовлена традицією гармонійного життя з довкіллям, зафіксована у міфологічних сюжетах, у різних жанрах фольклору (легенди, казки, замовляння, молитви тощо)

АСОНАНС – концентроване повторення голосних звуків, яке витворює ефект милозвуччя, що набуває особливого змісту з алітерацією

БАЙКА – ліро-епічний жанр: невеличкий, здебільшого віршований повчально-гумористичний чи сатиричний твір з алегоричним змістом, у якому людське життя відтворюється або в образах тварин, рослин і речей, або зведене до простих і умовних стосунків

БАЛАДА (від прованс. *ballar* - танцювати) - віршований твір з гострим драматичним сюжетом, любовного, казково-фантастичного, легендарно-історичного, героїко-патріотичного змісту

БИЛИНИ (від старод. слова "быль" - те, що справді було) - українські та російські епічні народні пісні героїчного, соціально-побутового та казкового характеру, складені безіменними співцями про події переважно XI - XVI ст. Збереглися головним чином у північних районах Росії.

БУВАЛЬЩИНА - в народній творчості - коротке усне оповідання про те, що нібито сталось насправді.

ВЕРТЕП (від старослов. *печера*) - народний ляльковий театр, поширений в Україні XVIII-XIX ст. Являв собою скриньку у вигляді двоповерхового будиночка із прорізами в підлозі, через які вертепник управляв дерев'яними ляльками. Виконавцями та авторами вертепних драм виступали школярі й мандрівні дяки, пізніше - мандрівні артисти.

ВЕСІЛЬНІ ПІСНІ - сімейно-побутові пісні, якими супроводжувався обряд весілля. За змістом і жанром їх можна поділити на величальні, любовні, застольні, гумористичні, танкові та ін. Основними виконавцями весільних пісень були хори, що склалися з дружок-подруг молоді, й свашок та світилок - у молодого. Піснями висловлювались побажання щасливого й заможного життя молодим, звеличувалась їх краса, сила і працьовитість, а також гостинність та щедрість батьків.

ВЕСНЯНКИ, ГАЇВКИ чи **ГАГІЛКИ** - давні за походженням обрядові, переважно танкові дівочі, пісні, що виконувалися на честь приходу весни й оспівували пробудження природи, кохання, радісну працю на землі. Весняні обрядові пісні були дуже поширені в Росії, в Україні й Білорусії.

ГШЕРБОЛА – художній засіб, що полягає в надмірному перебільшенні якихось властивостей зображуваного предмета, явища, рис людини тощо.

ДРАМА НАРОДНА - різні форми народного театрального мистецтва, які передавалися в усній формі від одного покоління до іншого і виконувалися самодіяльними артистами. Елементи народної драми були в обрядах (різдвяних, купальських, весільних та ін.), але існували й різні види театру: ляльковий (вертеп з інтермедіями в Україні, театр Полішинель в Італії, Петрушка - в Росії та ін.), «живий театр», у якому ролі виконували люди, релігійні вистави з інтермедіями тощо.

ДУМИ - народні ліро-епічні пісні переважно героїчного характеру про важливі події історії України (починаючи з XV ст.), виконувані народними співцями речитативом (співом-декламацією) під акомпанемент кобзи чи ліри.

ЕПЛОГ – підсумкова частина твору, в якій розповідається про подальшу долю головних персонажів

ЕПТЕТ – образне означення, що виділяє характерну рису зображуваного (явища, істоти тощо) або передає емоційне ставлення до них.

ЖНИВНІ ПІСНІ – це своєрідний апофеоз землеробської праці. За своїм походженням вони такі ж давні, як і праця хлібороба. Залежно від певного етапу жнив, характеру обряду і основного змісту жнивних пісень серед них виділяються жайкові, що співалися до початку роботи, жнивні – виконувані під час збирання врожаю та обжинкові, що супроводжували святковий комплекс завершення праці на ниві

ЗАГАДКА - один із жанрів народної творчості, метафоричне описання предмета чи явища, яке необхідно розгадати.

ЗАКЛИЧКИ - вид дитячого фольклору, пісенне звертання до природи із проханням сприяння, допомоги. Заклички пов'язані з вірою давньої людини в магічну силу слова. Поступово ця віра втрачалася, але її відгомін залишився жити у дитячому фольклорі.

ЗАМОВЛЯННЯ - слова, вислови, віршовані формули, дуже давні за походженням, яким приписується магічна сила, здатна викликати бажаний стан. Тематика замовлянь досить широка: господарчі, лікувальні, любовні тощо. Виникли вони дуже давно, відбиваючи тодішній стан свідомості людини, але збереглися дотепер. Виконувалися замовляння в супроводі певних рухів, жестів тощо.

ІНВЕРСІЯ – одна із стилістичних фігур поетичного мовлення, яка полягає в незвичному розташуванні слів у реченні з очевидним порушенням синтаксичної конструкції задля емоційно-сміслового увиразнення певного вислову

ІСТОРИЧНІ ПІСНІ - народні ліро-епічні твори про важливі історичні події та видатних історичних осіб. В історичних піснях прославляється героїчна боротьба народу проти татарських, турецьких та польських поневолювачів, а також проти внутрішніх гнобителів.

В історичних піснях показані також події російсько-японської війни 1904-1905 рр., Першої світової війни, трьох російських революцій, громадянської війни, Великої Вітчизняної війни. Термін “історична пісня” виник у 30-х роках XIX ст.

КАЗКА - фольклорний розповідний твір про вигадані, а часто й фантастичні події, що відбуваються з людиною чи твариною. Казки виникли в доісторичні часи і відігравали значну роль у духовному житті всіх народів.

КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВА ПОЕЗІЯ – найдавніший (у першу чергу народні пісні та обрядові дійства) вид усної народної творчості, нерозривно пов'язаний з певною порою року, відповідними звичаями і сільськогосподарськими роботами. Включає в

себе декілька типів обрядових пісень (веснянки, русальні пісні, петрівчані пісні, купальські пісні, жнивні пісні, колядки, щедрівки)

КОБЗАР, або **БАНДУРИСТ** - український народний співець, який виконує пісні під акомпанемент кобзи (пізніше - бандури). Основний репертуар кобзарів - думи, історичні пісні, а також веселі, розважальні частівки.

КОЛИСКОВІ ПІСНІ - народні пісні, що співаються тоді, коли заколисують дітей, присипляють їх. За походженням - різновид народної поезії, але пізніше колискові почали створювати і поети, надаючи їм нерідко соціального змісту (Т.Шевченко, І.Франко та ін.).

КОЛОМИЙКА (від назви гуцульського міста Коломия) - коротка лірична або жартівлива танцювальна пісня, поширена на західноукраїнських землях.

КОЛЯДКИ - давні за походженням обрядові величальні пісні, обрядові пісні, що виконувалися групами молоді (колядників) під час різдвяних свят.

КУПАЛЬСЬКІ ПІСНІ - обрядові пісні весняно-літнього циклу, поширені у східних слов'ян, особливо в Україні та Білорусії. Назва походить від свята Івана Купала (24 червня), яке увійшло в народний побут ще з язичницьких часів.

ЛЕГЕНДА (від лат. *legenda* - те, що слід читати)- переказ, фантастичне оповідання про події, які могли бути в минулому. Найбільш поширені легенди про заснування міст (наприклад, про заснування Києва трьома братами і сестрою), про видатних людей, святих подвижників.

ЛІЧИЛКИ – один із жанрів дитячого фольклору; римовані віршики, на шість, вісім, десять і більше рядків, за допомогою яких перелічуються гравці, визначається їхня роль або послідовність у грі дітей

МЕТАФОРА – один із основних тропів, суть якого полягає в уподібненні й перейменуванні явищ, у перенесенні ознак одного предмета, явища, дії на інше на основі подібності

МІФ (від гр. *mythos* слово, мова) - один з ранніх видів фольклору, фантастичне оповідання, яке в образній формі пояснює явища навколишнього світу. Міф розуміють і як цілісну систему стародавньої культури, і як релігію, і як вияв вищої мудрості, і як носія надцінного людського досвіду. У літературознавстві ХХ ст. на Заході виникла концепція сучасного міфу, яка надає міфу нового, широкого значення. За цією концепцією, міфи – це сюжети світової культури - від давніх міфологій до новітньої літератури, у яких закріпився загальнолюдський життєвий досвід і які набули знакових значень

МІФОЛОГІЧНІ ЛЕГЕНДИ – це розповіді про чудодійні перетворення людей у птахів, звірів, у стихійні природні сили тощо

НАЙМИТСЬКІ ТА БУРЛАЦЬКІ ПІСНІ - соціально-побутові пісні, що виникли за часів кріпацтва, а особливо поширення набули в другій половині ХІХ ст. у зв'язку із збіднінням села і появою значного прошарку безземельних селян, які шукали заробітку в наймах, бурлацьких артілях, на різних промислах.

НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ, НАРОДНА ПОЕЗІЯ, НАРОДНА СЛОВЕСНІСТЬ чи **ФОЛЬКЛОР** (англ. - мудрість народу) - колективна уснопоетична творчість, що у досконалій мистецькій формі відображає життя, працю, боротьбу за кращу долю, історію, побут, думки, прагнення й погляди трудового народу, а також побутує в його середовищі.

НЕБИЛИЦЯ – невеличкий фольклорний твір із сатиричним чи гумористичним змістом, побудований на каламбурі.

ОБЖИНКОВІ ПІСНІ – обрядові величальні пісні, що супроводжували свято закінчення жнив.

ОБРЯДОВА ПОЕЗІЯ – один із найдавніших видів народної поезії, тісно пов'язаний з побутом і трудовою діяльністю людей. Обрядову поезію поділяють на календарну і сімейно-обрядову.

ПЕРСОНІФІКАЦІЯ – вид метафори: перенесення властивостей людини на неживі предмети чи явища, олюднення їх (на відміну від уособлення – оживлення взагалі)

ПЕСТУШКИ – дитячі пестливі пісні, якими супроводять рухи маляти чи гру з ним.

ПЕТРІВЧАНІ ПІСНІ – пісні, що виконувались під час Петрівки – пори найдовших у році днів і найкоротших ночей. Продовжують тему веснянок – тему кохання

ПІСНЯ – невеликий ліричний вірш, який співають. За тематикою пісні поділяються на любовні, політичні, жартівливі та ін.

ПРИМОВКИ – жартівливі, переважно римовані вислови, якими починається чи завершується казка; дотепні зауваження, що вплітаються в розповідь чи текст твору тощо.

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ – стислі і влучні афористичні вислови, в яких у художній формі виражено судження народу про життєві явища.

ПРИСПІВКИ – коротенькі гумористичні пісеньки, які супроводжують танець. За змістом близькі до частівок і коломийок.

ПРИТЧА – невелике алегоричне оповідання повчального характеру на релігійну чи побутову тему. За формою близька до байки: у першій частині розповідається про певну подію, у другій – висловлюється дидактична ідея.

РЕКРУТСЬКІ ТА СОЛДАТСЬКІ (ЖОВНІРСЬКІ) ПІСНІ – народні пісні про тяжку солдатську долю. Виникнення цих пісень розпочинається з кінця XVIII ст., коли на Україні було ліквідоване козацьке військо і введено обов'язкову військову службу, що тривала 25 років.

РУСАЛЬНІ ПІСНІ – обрядові пісні, що виконувалися на «русальному тижні» - під час Зелених свят (кінець травня-початок червня).

СПВОМОВКА – короткий гумористичний вірш, часто побудований на якомусь народному анекдоті, приказці чи казковому мотиві.

ТРУДОВІ ПІСНІ – найдавніші за походженням пісні, що створювалися в процесі тяжкої групової праці і, допомагаючи ритмізації зусиль, полегшували її. Почали виникати ці пісні одночасно з виникненням мови.

УСМІШКА – невеликий прозовий гумористичний твір. Термін належить Остапу Вишні, автору збірки «Вишневі усмішки».

ФОЛЬКЛОРИСТИКА – наука про уснопоетичну народну творчість (фольклор), що вивчає значення словесного мистецтва народних мас і його специфіку, особливості й закономірності розвитку в різні періоди історії, співвідношення колективного й особистого творчих начал у фольклорі, його взаємозв'язки з художньою літературою та іншими видами мистецтва, досліджує походження, зміст і форму фольклорних жанрів, окремих творів, їх варіанти і т. д.

ЧАСТІВКА – жанр народної лірики, чотирирядкова, іноді - шестирядкова римована пісня швидкого темпу виконання, адресована конкретній особі чи аудиторії, оформлена як моментальний влучний відгук на злобу дня. За змістом вони близькі до коломийок, але відзначаються більшою різноманітністю ритміки.

ЧУМАЦЬКІ ПІСНІ – вид народної ліричної пісні про чумацьку долю.

ШУМКА, або **ЧАБАРАШКА** – народна танцювальна та жартівлива пісня. Складається з однієї-двох чотирирядкових строф, це, власне, восьмискладовий двоколінний рядок, поділений на дві ритмічні групи (4+4), на які припадає здебільшого однакова кількість наголосів

ЩЕДРІВКИ – старовинні обрядові величальні пісні, якими зустрічали початок нового хліборобського року, початок весняної рільницької праці, що починалася наприкінці березня.

Назва походить від «щедрого вечора», коли молодь ходила від оселі до оселі, славилася господарів і просила винагороди. Про щедрування розповідається в багатьох творах української літератури.

ВИСНОВКИ

Переважна більшість сучасних цивілізованих націй майже втратила живу традиційну народну культуру. Та в Україні цей процес не набув ще катастрофічних форм, хоча й зазнав через відомі історичні обставини невідшкодованих втрат. Проте, якщо ознайомлення з фольклором у традиційному середовищі навіть ще півстоліття тому відбувалося природним шляхом безпосереднього спілкування поколінь, нині воно дедалі частіше здійснюється через посередництво друкованого слова.

Фольклор навіть в епоху письма існує в усній формі і зберігає такі свої специфічні риси, як варіантність, традиційність, синкретизм, інтегрованість процесу творчості і виконання, імпресіональність вираження змісту, отже, і стилю вислову, анонімність авторства.

Вивчення усної народнопоетичної творчості українського народу продовжується студентами філологічного факультету безпосередньо під час проведення фольклорної практики. Студенти будуть вдосконалювати свої знання і вміння, набуті під час лекційних і семінарських занять.

Народноповідальна творчість, як бачимо, протягом тисячоліть була чи не єдиною криницею, самотнім джерелом, з якого наші пращури черпали естетичну насолоду й наснагу. Минуло багато віків, перш ніж поряд з тою криницею виростало могутнє дерево художньої літератури. До того ж не забуваємо, що й сама література виростала на фольклорному підмурку. Щедро використовували кращі зразки фольклору в своїх творах письменники-класики, збирають, вивчають та обробляють народнопоетичні перлини, знайомлять з фольклорними традиціями сучасні письменники. Адже усна художня творчість – це невичерпне джерело мудрості українського народу. В ній знайшли втілення найзаповітніші мрії, помисли і сподівання багатьох поколінь.

Навчально-методичне видання

Ганна Іванівна АТРОШЕНКО

**Методичні рекомендації та матеріали до курсу
«Фольклор з фольклорною практикою»**

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 20.03.2020 р.
Формат 60x90/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Друк цифровий. Ум. друк. арк. 4,73.
Наклад 50 прим. Зам. № 3877

Видано та надруковано ФО-П Однорог Т.В.
72313, м. Мелітополь, вул. Героїв Сталінграда, 3а
Тел. (098) 243 96 51
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виробників і розповсюджувачів видавничої
продукції від 29.01.2013 р. серія ДК № 4477